ÉDES ANYANYELVÜNK

VI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1984. ÁPRILIS—JÚNIUS
ÁRA: 9,50 FORINT

A GYŐRI ANYANYELVI TÁBOR RÉSZTVEVŐINEK VIDÁM CSAPATA

A tartalomból:

Deme László:
Ifjúság és beszédkultúra

Szíj Enikő:
Finnugor családfánk kibontakozása

Rácz Endre:
Szavak- sajtóhibákból

Simon Zoárd:
Oktalan Y-ok

Vidám sarok

Mátay Gábor:
A doktori cím használata

A „Magyarán szólva" rádióműsor év végi rejtvénypályázatának eredménye

Koltói Ádám:
Az ifjúsági nyelvről

Benkő László:
Hiánycikk

Útmutatók a középiskolai tanulmányi verseny 1984/85. tanévi magyarnyelvi pályatételeihez

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség:
Budapest, Dob u. 60. 1072
Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert vezérigazgató
Megjelenik negyedévenként.
Egy szám ára: 9,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (847197/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Te, meg minden . . .

A névmásoknak és a névmási határozószóknak az írott és a beszélt nyelvben egyaránt igen fontos szerepük van. Segítik a hallgató és az olvasó szövegmegértését, mert azonosítják a különböző mondatok, bekezdések, szövegrészek témáit, személyeit. Az író, a beszélő oldaláról viszont lehetővé teszik, hogy gazdaságosan, teljes szerkesztés nélkül szülessenek a mondatok.

Statisztikai adatok bizonyítják, hogy a beszélt nyelvben sokkal több (kb. kétszer annyi) névmás és névmási határozószó fordul elő, mint például az értekező prózában vagy a sajtónyelvben. Gyakori előfordulásuk még önmagában nem lenne baj, sőt ez részben érthető is, hiszen a helyzetre való utalások (pl.: *Ezt* kérem. – *Ilyen* kell. stb.) elsősorban a beszélt nyelvre jellemzők. A probléma csak ott kezdődik, ha ezek a névmások minden szükség nélkül, szinte csupán töltelékelemként duzzasztják a mondanivalót.

A fölösleges névmáshasználat jellemzőbb típusai a következők:

Fölösleges, ismétlődő megszólítások egyes szám 2. személyű személyes névmással: – *Te*, a villanykályha milyen volt, amit vettél? – Jó. – Sokat fogyaszt? – *Te*, még nem fizettem azóta villanyszámlát.

Az egyes szám 1. személyű személyes névmás felesleges kitétele: – *Én* ... gyerekek, *én* olyan ... *én* úgy viselkedtem, hogy *én* már nem is tudom, hogy mit gondolnak rólam.

Sehová sem utaló mutató névmások és mutató névmási határozószók: – Van egy *ilyen* jó barátom, aki *ilyen* jó szervező ember. – Lent voltunk Békésen egy *ilyen* népművelési gyakorlaton. – *Úgy* egy mondatot, *úgy* tudott mondani.

Kötőszóval kapcsolt kérdő, határozatlan és általános névmások, ha fölöslegesen vagy állandóan, tehát frázisszerűen használják őket: – Kaptam egy könyvet egy Hajdú nevű fiútól *vagy kitől*. – Nem tudom elképzelni, hogy ez a tanár megbuktasson *vagy mi*. – Elért harminchat pontot *vagy mennyit*. – Keresett az iskolában *vagy hol*. – Ez a játszótér teljesen veszélytelen, *meg minden*.

Névmási határozószók (fölösleges) kötőszószerű használata olyan mondatok között, melyeknek a gondolati összetartozása erős: – *Akkor* elmentünk Békésre, és *akkor* mindent megbeszéltünk a város vezetőivel. *Akkor* ők azt mondták...

A felsorolt példák névmásainak többnyire nincs hasznos nyelvtani szerepük, ne szaporítsuk velük a szót! Nem a mondanivaló jobb megértését szolgálják, csupán a beszélő bizonytalanságára, gyakran gondolatainak zavarosságára, szókincsének szegénységére, pongyola kifejezésmódjára utalnak.

Keszler Borbála

Tartalom

Keszler Borbála: Te, meg minden...B/II, *Lőrincze Lajos:* Nagy J. Bélára emlékezünk 1. *Benkő László:* Hiánycikk 1, *Deme László:* Ifjúság és beszédkultúra 2, *Szij Enikő:* Finnugor családfánk kibontakozása 3, *Rácz Endre:* Szavak – sajtóhibából 5, *Fülöp Lajos:* Szende Aladár hetvenéves 5, *Graf Rezső:* Jellempróba 6, *Jagusztin Lászlóné:* Beszédhelyzetek és nevelés 7, *Koltói Ádám:* Az ifjúsági nyelvről 7, *Szende Aladár:* Anyanyelvünk az iskolában 8, Útmutatók az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1984/85. tanévi magyar nyelvi pályatételeihez 9, *Mátay Gábor:* A doktori cím használata 10, *Bíró Ágnes:* Nevek és számok 10, *Bicskei Dezsőné:* Nyökögünk? – Gondolkodunk és hezitálunk! 11, *Glatz Györgyné:* Lezárhatjuk a befejezhetetlent? 12, *Grétsy László:* A „Magyarán szólva" év végi rejtvénypályázatának eredménye 12, Nyelvünk játékai 12, *Simon Zoárd:* Oktalan Y-ok 15, *Sebestyén Ilona:* ... hogy elvadult, a gép! 15, *Kovalovszky Miklós:* A tiszta szó művésze, Móra Ferenc 16, *K. M.:* Jakab István: Nyelvünk és mi 16, *Molnár Zoltán Miklós:* Tímár György: Nevető lexikon 16, *Sajtos Györgyné:* Lomb Kató:„... nyelvekről jut eszembe" 16, *Heltainé Nagy Erzsébet:* Matijevics Lajos: Vízeknek szarváról 16, Postaláda B/IV, *Garai Gábor:* Magyarul B/IV, Homonimák B/IV

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SÁTORALJAÚJHELY-SZÉPHALOM

Nagy J. Bélára emlékezünk

Milyen embernek kell lenni, mit kell tudni annak, aki a nyelvhasználat kérdéseiben tájékozódni, a helyesség – helytelenség dolgában állást foglalni, másokat a követendő nyelvhasználatra tanítani akar? Erre a kérdésre a száz évvel ezelőtt született Nagy J. Béla, a Magyarosan című igen népszerű nyelvművelő folyóirat egykori szerkesztője, sok kiváló nyelvészeti, nyelvművelő tanulmány írója, kitűnő középiskolai magyar nyelvtanok szerkesztője ezt felelte – a magyartanároknak írva – 1936-ban, a Magyar Tanítóképző című folyóiratban:

Először is jó nyelvérzékének kell lenni. De ez még nem minden! „Mennyit kell tanulni, míg nyelvhelyességi szakértő lehet belőlünk! Milyen jól kell ismernünk a régi magyar nyelvet, a népnyelvet, mégpedig nemcsak a magunk vidékének nyelvjárását, hanem más vidékekét is, mennyit kell forgatnunk nagy íróinknak, nyelvünk művészeinek munkáit, milyen jártasnak kell lennünk a nyelvhelyességi szakirodalomban, sőt általában az egész nyelvészeti irodalomban, hogy nyelvhelyességi kérdésekben véleményt merhessünk mondani, olyan véleményt, amelyet elfogadhatóan meg is lehet okolni, nem pedig csupán olyant, amelynek az egyéni önkényen kívül nincs egyéb alapja. Sőt mielőtt hozzászólunk a nyelvhelyességi kérdésekhez, meg kell ismernünk a nyelvhelyességnek elméletét is."

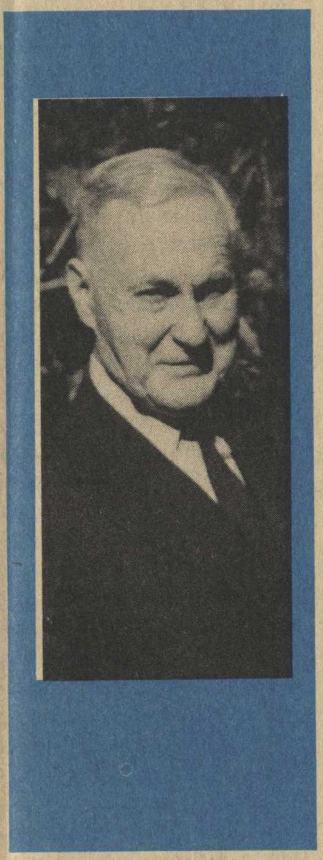

A nyelvművelés, a helyes nyelvhasználat körüli mai vitáink is mutatják: súlyos, nem egykönnyen teljesíthető feltételeket szabott Nagy J. Béla. Ő maga mindenesetre teljes mértékben megfelelt ezeknek a kívánalmaknak.

De nemcsak a megfelelő, a szükséges nyelvi, nyelvtudományi ismereteknek volt a birtokában, hanem olyan korszerű nyelvszemléletnek is, amely nem akarja elzárni a nyelv fejlődésének, gazdagodásának útját. Aki tudja, hogy a nyelv alaptulajdonsága az állandó változás, az nem lát mindenben romlást, hanem különbséget igyekszik tenni szükséges és fölösleges, hasznos és káros, nyelvgazdagító és nyelvszegényítő változás, újítás között. Meggyőző bizonyítéka ennek a korszerű szemléletnek például az ikes igékről szóló tanulmánya. (Hogyan ragozzuk a magyar igét? Magyarosan, 4:13.) S hogy a nyelvi ismeretek hiánya és a dogmatikus, az élő nyelv természetétől idegen nyelvszemlélet mennyi fölösleges és káros vitát eredményez, mennyi hamis „szabályt" szül – amely aztán évtizedekre, szinte kiirthatatlanul beleivódik az emberek tudatába –, azt a „nyelvművelő babonák"-ról írt cikkeiből tudhatjuk meg.

Nyelvtudományi ismeretei, korszerű nyelvszemlélete mellett a nyelvművelés módszeréről vallott elmélete és ennek megfelelő gyakorlata tette sikeres és mindnyájunk számára példaadó nyelvművelővé. Vitacikkeiben mindig kerülte a sértő hangot, nem akart senkit megbántani vagy megfélemlíteni: mindig a nyelvi tények tárgyilagos felsorakoztatásával akart eredményt elérni, nem kinyilatkoztatással vagy a másik fél ledorongolásával. S még egy, napjainkban is, a jövőben is időszerű tanulsága Nagy J. Béla nyelvművelő írásainak: mindig világosan, szemléletesen, „közérthetően" írt, de a tudományos alaposságból, elmélyültségből sohasem engedett.

Cikkeinek, tanulmányainak javát Ferenczy Géza szerkesztette össze kötetté, Egy emberöltő nyelvünk védelmében címmel.

Lőrincze Lajos

Hiánycikk

Azok, akik már túl vannak „az emberélet útjának felén", bizonyára emlékeznek: régebben is előfordult, hogy hiába kerestünk valamilyen árucikket az üzletekben, s az eladóktól mindegyre ezt a választ kaptuk: *nincs*.

Ám ez a kurta szó nagyon ritkán hangzott el így önmagában a kereskedő ajkáról. Rendszerint hozzátette azt is, hogy *kérem*, vagy elébe, hogy *sajnos (sajnálom)*; esetleg körülírta: *sajnos, nem szolgálhatok vele*. Legtöbbször azzal is megtoldotta, nem várva a vásárló érdeklődését, hogy jelenleg nincs, de ekkor vagy akkor bizonnyal lesz. Gyakran tanácsot adott, hogy hol próbálkozzunk a vásárlással, vagy azzal vigasztalt, hogy volt, de éppen most (tegnap, a múlt héten stb.) elfogyott.

A mai kereskedelmi dolgozók tekintélyes része rég túllépett az ilyenféle ósdi szólamokon. Persze könnyű dolga van, hiszen már élhet a kereskedelmi nyelv (vagy az üzleti lelemény) új, zseniális találmányával, melynek segítségével tömören, de világosan közölheti a „kedves vevővel", hogy amit venni kíván, *hiánycikk*. Ez pedig az Értelmező Szótár tanúsága szerint is azt jelenti, hogy a keresett árucikk (éppen) nem kapható. Így tehát szükségtelen vele foglalkozni, nem érdemes rá több szót pazarolni. Ezért aztán senki sem veheti rossz néven az eladótól, ha a *hiánycikk* bűvszót kimondva, nyugodtan elfordul a vevőtől, hogy tovább hallgassa társának izgalmas meséjét, folytassa telefonbeszélgetését, vagy befejezze megzavart tízóraizását. Csupán egyről feledkezik meg az ilyen, a felkapott divatszót gondosan elsajátító és szorgalmasan használó kereskedelmi alkalmazott. Arról, hogy minden nyelvi közlésnek van a tartalmi vonatkozáson, az értelmi jelentésen kívül egy másik fontos eleme is, az úgynevezett érzelmi velejáró vagy hangulati érték. Nemcsak az a fontos, hogy mit mondunk, hanem az is, *hogyan*. Ezt az egyszerű törvényt előbb-utóbb mindenki megismeri közléseinek hatásából. A régi boltosok legtöbbje is jól tudta, amint az előbbi hivatkozások jelzik. Érdekes módon a mai kereskedelmi dolgozók egy része csupán egyoldalúan érzékeli akkor, ha a vevőtől érkezik hozzá negatív érzelmi töltésű üzenet.

A közlekedésben lassan-lassan már kezdjük tudomásul venni, hogy „mindenki közlekedik". Ezért a közlekedés csak úgy válhat zavartalanabbá, biztonságosabbá, ha egy kicsit figyelünk, tekintettel vagyunk a többiekre, a közlekedő társakra. Vajon nem lehetne jobban tudatosítani azt is, hogy minden kereskedő valahol, valamikor egyben vásárló is, tehát „mindenki kereskedik"? S a leggyakoribb, a legtöbb bajt, bosszúságot okozó hiánycikk voltaképpen egy kis figyelemmel, egy kis türelemmel nagyon könnyen pótolható. Forrása mindig, mindenki számára hozzáférhető. A neve: udvariasság.

Benkő László

Ifjúság és beszédkultúra

Az ifjúság egy adott társadalomnak az a – korával jellemezhető – csoportja-rétege, amelyik már és még átmeneti helyzetben van az előző nemzedékek által elért eredmények, megszerzett tapasztalatok átvétele meg az újabbak teremtése között. Előnye az előtte járt generációkkal szemben, hogy számára csak meghaladni való kiindulópont az, ami azoknak még keservesen elért eredmény. Hátránya ugyanez; mert az ismereteket készen kapván, állapotukban látja a dolgokat, nem előzményeikkel, kapcsolataikkal együtt; s így – addigi mozgásukat nem ismervén – kevéssé vannak támpontjai, hogy a továbbmozgás lehető irányai közül azt válassza ki, amelyik a dolog objektív természetének felel meg.

Márpedig úgy tudjuk: a való világ – természet és társadalom – megismerésének az a célja, hogy belső törvényeit feltárva, a bennük rejlő többféle lehetőség közül a számunkra kedvezőek érvényesülését támogassuk; azaz hogy ne csak megérteni-megmagyarázni tudjuk a dolgok mindenkori állását és menetét, hanem változtatnunk is sikerüljön rajtuk. Ezért szerencse az, hogy a nemzedékek egymással érintkezve és együtt élve váltják egymást, mert így az emberi civilizáció tárgyaival együtt a készítésükre, használatukra, működésükre vonatkozó tapasztalatok és tudnivalók is menet közben és közvetlenül adhatók és vehetők át.

A nyelv szerepe

Ennek a nemzedékek közti tapasztalatcserének – szerencsés módon – ugyanaz a hatékony eszköze, ami a nemzedéken belüli tapasztalatrögzítésnek-átadásnak-felhalmozásnak is: az emberi nyelv. Ennek szavaiban és grammatikai eszközeiben tárolja az adott társadalom a maga fogalomkészletét; mondat- és szövegszerkesztési szabályaiban pedig gondolkodási formáit. S korántsem véletlen, hogy e fogalomkészlet a valóság dolgainak s azok jellemző jegyeinek, mozgásformáinak, meg a köztük levő sokféle kapcsolatnak-viszonynak tükrözője; a gondolkodási formák pedig ezek elvi szétkülöníthetőségének és gyakorlati egybeállásának hordozói. Így hát a nyelvet eszközéül használó emberi beszéd egyszerre utal – közvetlenebbül – a megnyilatkozónak a gondolatára, és – közvetettebben, ezen keresztül – a valóságra, amely e gondolatnak már nemcsak indítója lehet, hanem célpontja is.

Mit jelent mindez köznapi nyelven? Azt, hogy a kisgyermek nincs magára hagyva, amikor – mondjuk – a gömbölyű és piros tárgyak két csoportját el kell különítenie egymástól. A család képében ott áll mellette a társadalom, s az egyik fajtára következetesen azt mondja: *alma;* a másikra: *labda*. Így nem neki kell megalkotnia e két fogalmat, csak tartalmukat és terjedelmüket kell körültapogatnia. Ha mindkettőbe beleharap, majd egyiket is, másikat is földhöz vágja, az ellenőrzés már meg is történt. S ugyanígy válik le mindkettőről a (kézzel leválaszthatatlan) *piros* meg *sárga;* de már csak az egyikükre bizonyul érvényesnek az *édes*, ami a cukorra is...

Ám a természet részletei mellett megjelennek számára a társadaloméi is. Érthető, hogy a nyelvek nagy részében *papa* meg *mama* típusú a két legközelebbi felnőtt neve: a *pa-pa-pa* meg a *ma-ma-ma* a szándéktalan gőgicsélésnek legelső formája, aminek a környezet gyorsan értelmet tulajdonít. S az is érthető, hogy a harmadik, a *baba*, az egyik nyelvben a csecsemőnek, a másikban az öreganyónak, a harmadikban az öregapónak a neve; hiszen a gőgicsélés e formáinak a környezet tulajdonít értelmet, saját szokásai, hagyományai szerint.

A beszéd szerepe

A tapasztalatcsere és a gondolatátadás tehát egyazon időben és egyazon eszköz segítségével indul el. Sőt ez az eszköz válik a társadalmi érintkezés megvalósítójává is. S itt kapcsolódik bele az emberi-társadalmi fejlődés folyamatosságának kérdésébe a beszédkultúráé. Több szálon is, s mindegyiken egyforma súllyal.

A nyelv ugyanis csak eszköz a társadalomban élő emberek beszédtevékenységének szolgálatára; a tapasztalatok átadását-átvételét az együtt élő nemzedékek a nyelv segítségével, de beszédtevékenység formájában bonyolítják le. Ilyen értelemben az írás is csak technikai válfaja, rögzített formája a beszédnek. Tartalmát tekintve a beszéd: gondolat-, érzelem-, akaratátvitel-átvétel; anyagi formáját tekintve pedig: nyelvhasználat.

Ámde a felhasznált eszközt jól kell ismerni ahhoz, hogy egyik részről az önkifejezésnek, másik részről a mások megértésének árnyalatnyi pontosságú lebonyolítójaként szolgálhasson. S az egyes elemeknek nem is csak a fogalmi tartalmát, hanem a hangulati értékét, a stílushatását is. A *kétségtelen, bizonyos, biztos, fix, ziher, tuti* mind ugyanazt jelöli, de mind más-más helyzetben „adekvát", azaz odaillő. A *bizonyos vagyok benne* és *biztos vagyok benne* nagyjából egyértékű; de egész más az, hogy *van egy biztos tippem*, és *van egy bizonyos tippem*. Ezt is jó tudni.

Így állunk a viszonyokat tükröző kapcsolásformákkal is. Eltérő mélységben és hűséggel tükrözi egyazon összefüggést ez a három megfogalmazás: „Esik az eső, *tehát* nedves a járda", „Esik az eső, *és* nedves a járda", „Esik az eső, *mert* nedves a járda". Az elsőben a valóságbeli okokozati viszony tükröződik, mégpedig (kifinomult emberi agymunkát jelentő) következtetés formájában; a másodikban a részmozzanatok már csak észlelésük egymásutánjában jelennek meg; a harmadikban meg épp a feje tetején áll a valóság: ok és okozat felcserélődik; illetőleg a második rész nem az elsőben tükrözött eseménynek objektív okát, hanem a benne foglalt kijelentésnek szubjektív megokolását adja („...ezt azért, mondom, *mert* látom, hogy...").

Elégedjünk meg most ennyivel annak érzékeltetésére, hogy a valóságról szerzett társadalmi tapasztalatokat az egyénnek át kell vennie ahhoz, hogy a felszínnél mélyebbre hatolhasson; s hogy az ezekbe való betanulásnak annál fontosabb eszköze a nyelviség (nyelvi úton való közvetítés), minél mélyebbre kívánunk jutni. Így látni, hogy a pontos nyelvismeret az igaz megismerésnek, s a pontos nyelvhasználat a magunk megértetésének nélkülözhetetlen feltétele; s hogy mindez a tapasztaltabb, érettebb nemzedék agyában és beszédszokásaiban halmozódott fel és tárolódik, s a betanuló nemzedék agyába kölcsönös beszédviszony nélkül nem épülhet át.

Az ifjúság tennivalója

Az utóbbi évtizedekben mégis, mintha megfordult volna a képlet. A ma harminc-negyven év körüli szülőtársadalom is úgy nőtt már fel, hogy nem a felnőttek emelték őket hajdan a maguk nyelvi-nyelvhasználati szokásainak és eszményének szintjére, hanem ők hajoltak le hozzájuk. S ők ma még inkább: szinte négykézlábra ereszkednek, a csemetéket követve, a *szia*, a *matek*, a *haláli* és egyebek szintjére. Ha nem követik is, elfogadják a gyerekektől azt a félig (vagy félig sem) artikulált, elnagyolt és félmondatos beszédstílust, amelyet azok (a felnőttektől egyre inkább magukra hagyatva) egymástól tanulnak, a bölcsődei nagycsoporttól kezdve egyre magasabb fokokon ma már. S itt nemcsak a forma hevenyészett, igénytelen, kimüveletlen, hanem az általa hordozott tartalom, a gondolat is.

Nem csoda, hogy ez a kulturálatlan forma ráadásul egyre durvábbá, sőt mosdatlanabbá is válik. Ez is a társadalom magához emelő hatásának hiányával kezdődik: „magunk közt" miért is moderálná magát bárki! S ha már megszokta, mások előtt sem érzi az önmérséklés belső szükségét. – Különösen, ha külső kényszerét sem; minthogy irodalom, film, televízió (olykor a rádió is) lehajol hozzá, ahelyett hogy felemelni próbálná; azaz „valósághűség" címén szűrés nélkül (sőt nemegyszer inkább még sűrítéssel) tükrözi épp a legalantasabbat; ezzel bátorítva az elszabadult szájú kisebbséget a még mindig többségben levő, de lefegyverzett berzenkedőkkel szemben.

A beszédkultúra – látjuk – gondolkodáskultúra is, érintkezéskultúra is. Ez a három a társadalom életének és fejlődésének egymástól elválaszthatatlan terméke és tényezője. Újítani, változtatni, fejleszteni szükséges persze őket. De ez előre mutatóan csak az eddigiek ismeretében tehető, figyelmen kívül hagyásukkal semmiképp sem. S itt érezni az ifjúság felelősségét: ha a múltat nem meghaladja, hanem megtagadja, akkor a jövőbe nem a továbbépítés, hanem a szervetlen újrakezdés útján indul.

Miért tűnik ez veszélyesnek? Mert beszéd- és érintkezéskultúránk hagyományaiban azért nemcsak az osztálytársadalmak nyomasztó emlékei halmozódtak fel, hanem ember ember által való megbecsülésének számos jele és eszköze is. Szétválogatni őket hamarabb és könnyebben sikerülhetne, mint megvárni, amíg egy (a dzsungeltörvényekig visszacsúszó) újraindulásból majd ismét kinő valami kulturáltan emberi.

S ez a gondos szelektálás – a globális elvetés helyett – a holnap ifjúságát nevelő mai ifjú nemzedéknek megtisztelő és felelősségteljes tennivalója.

Deme László

NYELVÜNK VILÁGA

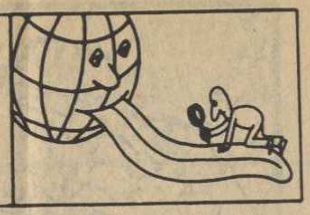

Finnugor családfánk kibontakozása

Az örökös háborúknak, a kereskedésnek és különösképpen az új földrészek felfedezésének köszönhetően a XV–XVI. század Európájában újrafogalmazódott a felismerés: a bábeli zűrzavar valóság, az emberiség nem egy nyelven beszél. „Linguarum admiranda diversitas!" (Nyelvek csodálatra méltó sokfélesége!) – ez a felkiáltás 1555-ben mégis egy holt nyelven, latinul hangzott el, mert évszázadok óta ez volt a tudományok, a művészetek, a diplomácia nyelve, s nem utolsósorban az egyházé. A latinhoz, valamint a héberhez és a göröghöz, e három, szentnek tartott, nem változó, örök nyelvhez mérten minden más nyelv „barbár"-nak minősült. Az egyház makacsul védelmezte a latin egyeduralmát. Az 1414-ben máglyán megégetett Husz János halálos ítéletében például így érveltek: „... aki pedig az egyszerű nép között a bibliát terjeszti [a nép nyelvén], az gyöngyöt szór a disznók elé. ... a nép számára üdvösebb, ha semmit sem tud, csak jámboran hisz!".

A reformáció győzelme, a nemzeti nyelvű egyházak létrejötte jelentette tehát az első fordulópontot: megteremtődtek a „barbár" nyelvek összehasonlításának feltételei. A sokféle bibliafordítás, köztük a magyar és a finn is, önmagát kínálta az összehasonlításra, hiszen ugyanazon szöveg volt az eredetijük. (A XVIII. század elején a Miatyánk különféle fordításait már tudatosan gyűjtötték ebből a célból.) Megjelentek az anyanyelvről latinul vagy az anyanyelven írt, de még hosszú-hosszú ideig „latin pórázon tartott" nyelvtanok. A latin volt a mérce, s éppen hozzá hasonlítva tűnt ki, hogy a magyar „nem tűri a latin regulát", például nincsenek benne nyelvtani nemek, nincsenek elöljárók, nincs a *habeo* igének megfelelője stb. Ugyanez tűnt szembe a finnben is. Megjelentek továbbá azok a két- és többnyelvű szótárak, amelyekből a latin nem mint „szent", hanem mint közvetítő nyelv nem hiányozhatott. E téren mi Szenczi Molnár Albert latin–magyar szótárának s latinul írt magyar nyelvtanának köszönhetjük a legtöbbet. Az ő munkáit használta például a hamburgi polihisztor, Fogel Márton, aki a magyar és a finn nyelv rokonságát először ismerte fel (1669).

Megindult a nyelvek versengése: kinek a nyelve szebb, kié származik a „szent" nyelvek valamelyikéből, vagy éppenséggel melyik nyelv maga az ősnyelv. (Erre a címre többek között a holland is pályázott.) Mindenki igyekezett minél előkelőbb nyelvi őst keresni magának, az ilyenfajta nyelvészkedés tehát régi múltra tekint vissza, és Szinnyei József szavaival élve „korántsem eredeti magyar őrület".

A később finnugornak nevezett nyelvek közül a XVIII. századig a finn és a lapp, a finn és a magyar, valamint a Jugria-beliek és a „hungarusok" nyelvi rokon-

AZ URÁLI NYELVEK CSALÁDFÁJA (MIKKO KORHONEN: BEVEZETÉS A LAPP NYELV TÖRTÉNETÉBE CÍMŰ KÖNYVE ALAPJÁN)

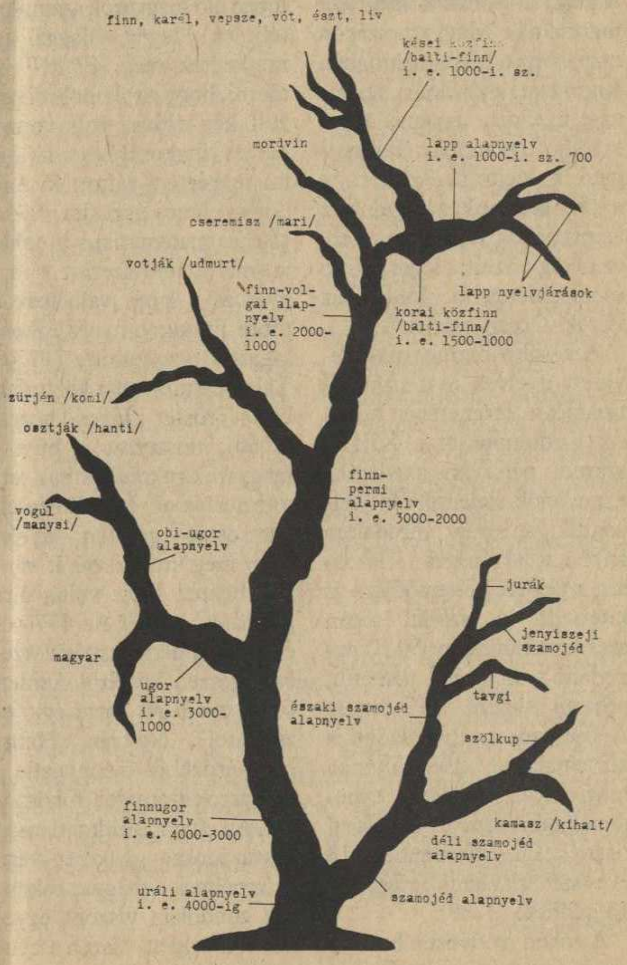

Jelmagyarázat

FINNUGOROK:
- észtek
- lívek
- vótok
- izsórok
- finnek
- karélok
- vepszék
- lappok
- mordvinok
- cseremiszek
- udmurtok
- komik
- magyarok
- hantik
- manysik

SZAMOJÉDOK:
- nyenyecek
- nganaszanok
- szölkupok

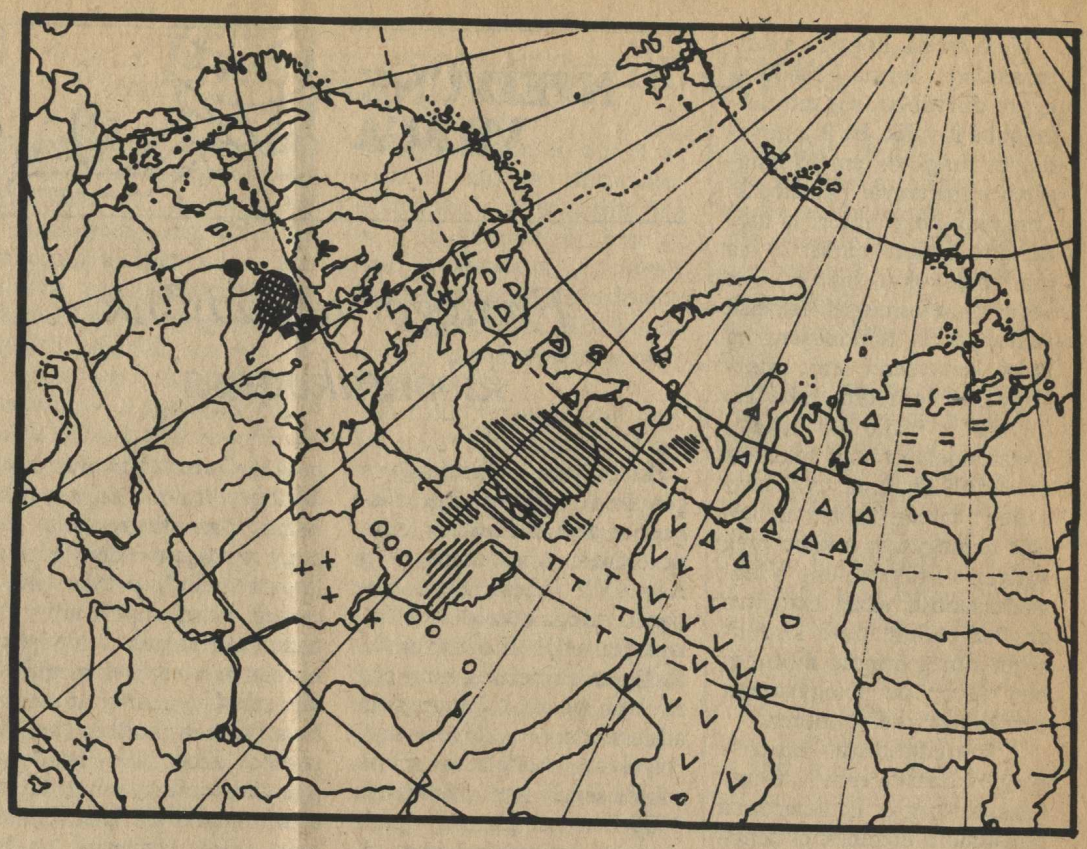

ságának gyanúja merült föl. Ez utóbbit például a lengyel Mathias de Miechów 1517-ben így fogalmazta meg: „A jugoroknak Magyarországon és azoknak, akik Szkítiában Jugriában [így!] élnek, ugyanaz a nyelvük, ugyanaz a beszédük, ugyanolyan fülhasogató a kiejtésük." Szerinte nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjákok Jugriában éltek, ez pedig „Szkítia legészakibb és leghidegebb földje az Északi Óceán partján".

A később finnugornak nevezett nyelvek összehasonlításának a történetében a másik fordulópontot a XVIII. századi pétervári akadémiai expedíciók jelentették: feladatuk, az orosz birodalom leírása a lakosságra, a lakosság nyelvére, életmódjára is kiterjedt. A század során szervezett mintegy 50 (!) expedíció anyagát németül, oroszul közzé is tették. A finnugor nyelvcsaládot is körvonalazó első munka mégsem az akadémiai expedícióknak, hanem egy svéd tiszt, J. Ph. Strahlenberg 13 éves szibériai hadifogságának köszönhető (1730).

A rokon nyelveken beszélő népekről szóló híradások száma egyre nőtt, s belőlük a hun-magyar folytonosság hitében élő magyarok számukra teljesen idegen világgal ismerkedtek meg. El kell ismerni, hogy a rokonokról rajzolt kép ritkán volt vonzó. Heves tiltakozást és csak némi megértést váltott ki Sajnovics János jezsuita csillagász és matematikus munkája, mely címe szerint a magyar és a lapp, valójában a többi finnugor nyelv rokonságát is bizonyította (1770). Talán benne volt a köztudatban Tröster János nézete (1666), miszerint a büszke magyarok rokontalannak tartott nyelve oly mértékben elkorcsosult germán nyelv, hogy még finn szavak is vannak benne! Ideje volna újra germánná tenni! Az 1770-es években a németesítés veszélye egészen közelről rémlett föl, s mit lehet várni egy jezsuitától? Nyilván Habsburg-érdekből bizonygatja a magyarok finnugor rokonságát. Az effajta bizalmatlanság évszázadokra gyökeret vert. A finneknek a magyar rokonság gondolata viszont egyenesen hízelgett, hiszen a nyugati forrásokból kialakított magyar-képük szerint a magyar dicső, derék nemzet, méltó arra, hogy a nemzeti öntudatra ébredő finnek példaképe legyen.

A finnugor nyelvek kutatásában módszertani mintául szolgáló indoeurópai nyelvészetben a XIX. században terjedt el az a szemlélet, amely szerint a nyelvek élő organizmusok, az emberek mintájára családokba szerveződnek, s miként a rokon családok egy ősre, a rokon nyelvek is egy ős-, illetve – szakkifejezéssel élve – alapnyelvre vezethetők vissza. A finnugor nyelvek első teljes családfáját Otto Donner finn tudós állította össze 1879-ben. A családfa-elmélet ma hagyományosnak számít a finnugrisztikában. Álljon itt példaként egy 1981-ben Finnországban megjelent családfa: szemléletesen mutatja be nemcsak a finnugor, hanem a szamojéd nyelveket is, amelyekkel együtt uráli nyelvcsaládról beszélünk.

A finnugor nyelveket sokféle más szempont szerint is lehet (és szokás is) csoportosítani. Lehetnek például nyugatiak és keletiek, kicsik és nagyok, lehetnek régi, fiatal és új írásbeliségűek. Sőt lehetnek élők és holtak, s képviselhetik ezek között az átmeneti állapotot is. Kihalt finnugor nyelv a merja (vagy meri) és a muroma. A karatáj-mordvinokat eltatárosodott, a tyerjuhánokat pedig eloroszosodott mordvinoknak tartják. A lappok viszont eredetileg nem finnugor nyelvűek voltak. A baltifinnek közül a lívek és a vótok már nem szerepelnek a népszámlálási statisztikákban. A lívek egykori nagyságát a történetírásban a híres tartomány, Livónia neve és a livóniai háború emléke őrzi. A vepszék, inkeriek (vagy izsórok) száma aggasztóan csökken: 1979-ben 8100 vepszéből 38,4 százalék, 700 inkeriből 32,6 százalék beszélte az anyanyelvét. A vótokról pedig neves kutatójuk, Paul Ariste észt akadémikus így szokott nyilatkozni: „Annyian vannak, hogy valamennyiüket személyesen ismerhetem."

A többi, nagyobb finnugor nép és nyelv ismertetésére rovatunkban sor fog kerülni.

Szíj Enikő

Szavak – sajtóhibából

„Habent sua fata libelli", azaz: a könyveknek is megvan a maguk végzete, különös sorsa – mondja a latin szállóige. Hozzátehetjük: a szavaknak is. Szavak és könyvek sorsa, története sokszor valóban nem független egymástól, néha pedig egészen sajátos módon kapcsolódik össze.

A XVI. század legelején jelent meg Ambrosius Calepinusnak latin szótára, amely a latin szavakat eredetük, jelentésük szerint jellemezte. A kiváló szótár később számos kiadásban látott napvilágot, s egynyelvűből több nyelvűvé vált, más nyelvek szavaival is bővült. 1585-ben, Lyonban jelent meg az a kiadás, amelyben már magyar nyelvű értelmezések is szerepelnek. Nos, ebben a szótárban a 'fejfedő' jelentésű latin *capitium* szó magyarul így van értelmezve: *Föueg*, vagyis: *föveg*.

Ilyen szó azonban eleddig nem élt nyelvünkben. A kéziratban nyilvánvalóan a *söveg*, azaz *süveg* szó szerepelt, de sajtóhiba következtében *föveg* lett belőle. S minthogy első szótagja hasonlít a *fő* 'fej' szóhoz, a szótár használói úgy gondolták, hogy ebből származhatott, ezért aztán benne maradt a későbbi kiadásokban is, sőt a következő századok latin–magyar, illetőleg magyar–latin szótárírói is fölvették, például Szenczi Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc. Bekerült egynyelvű szótárainkba is; érdekes, hogy a múlt században Czuczor Gergely és Fogarasi János nagyszabású szótára – esetleg szokatlan képzésű, nyelvújítási alkotásnak vélve – „újabb divatú szó"-nak minősíti. A nyelvújítók egyébként valóban éltek vele, sőt kiváló íróink is átvették. „Használja *fővegét;* fejrevaló az" – olvashatjuk Aranynak egyik Shakespeare-fordításában (a hosszú *ő* itt még jobban érzékelteti a *fő* szóval való, vélt összefüggését); Jókai pedig így ír: „Némely elégületlenek szokatlan alakú *föveget* viselnek."

Ez a különös fogantatású szó nem vált ugyan közkeletűvé, de mindmáig szerves része a magyar szókincsnek. Fölveszi hétkötetes értelmező szótárunk is, 'férfi fejfedő' jelentésben és régies, irodalmias stílusértékűnek minősítve (az idézett példák is ebből a szótárból valók). Számon tartja a Magyar Értelmező Kéziszótár és a Magyar Szinonimaszótár is.

Ami pedig ennek az ominózus sajtóhibának a forrását illeti: a nyomdászt megtéveszthette az a körülmény, hogy a régi írásokban szereplő úgynevezett hosszú *s* betű valóban hasonlít az *f*-hez. Csak az érdekesség kedvéért említem meg, hogy hasonló betűtévesztés manapság is megeshet: mintegy harminc évvel ezelőtt egyik nyelvészeti folyóiratunkban a *hátrakötik a sarkát* szólásnak egy régies helyesírású, 1669-ből idézett változata így jelent meg: *farkát hátul költöttük* [=kötöttük].

De ismét komolyabbra fordítva a dolgot, *föveg* szavunk különös eredetében és sorsában egy másik – ugyancsak kissé régies, irodalmias hangulatú – kifejezésünk is osztozik, mégpedig a *nemtő*. Ez a szó is az említett Calepinus-szótárnak köszönheti a létét. A szótár magyar értelmezője a latin *genius* szót – minthogy ez a 'nemz' jelentésű *gigno* igéből származik – a *nemző* szóval fordította le. De mivel a régi írásban a *z* és a *t* is hasonlított egymáshoz, a nyomdász ismét csak tévedett, s a *nemző* helyett a *nemtő* látott napvilágot. A későbbi szótárak – valószínűleg összetett szónak *(nem+tő)* vélve – szintén fölvették, felkarolta a nyelvújítás is: így terjedt el szavunk a latin *genius*-énak valóban megfelelő 'szellem, védőszellem' jelentésben.

Így ismeri nagy értelmező szótárunk is. Irodalmi nyelvi használatát néhány remek példával is megvilágítja: „Oh, mi szép, mi jó vagy te, leányka, ... Te hazám leglelkesebb leánya, Te hazám *nemtője* vagy talán" (Petőfi); „Szerelem, költészet és ifjuság *Nemtője* tár utat örök honomba" (Madách); „S ment öregen, de mindig mozgékonyan elpusztíthatatlan *nemtője* a Familiának" (Babits). – Vörösmarty költői képzeletvilágában a *nemtő* földöntúli lényként, tündér képében jelenik meg: „Ím száll a mennyei *nemtő*, Egy tündér gyermek ..."

Rácz Endre

NYELV ÉS ISKOLA

AZ ANYANYELVI NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN

Szende Aladár hetvenéves

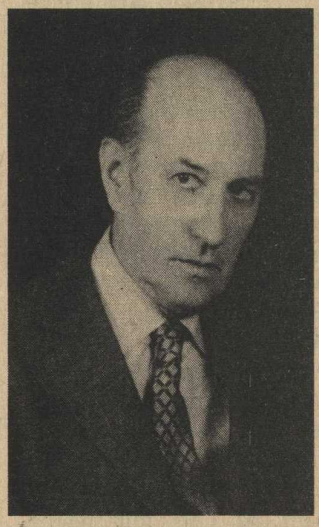

Szende Aladár ny. főiskolai tanár, tantervkészítő, tankönyvíró, jelentős módszertani művek szerzője hetvenéves. Ha nem néznénk az adatait, talán el sem hinnénk, hiszen mind a mai napig bámulatos munkabírással, fáradságot nem ismerve és magát nem kímélve dolgozik, előad, szerkeszt, különféle bizottságokban működik, mikor hol van rá szükség az anyanyelvi nevelés és a nyelvművelés területén.

1914. június 12-én született a Baranya megyei Pécsdevecseren, tanítói családban. Elemi iskolai tanulmányait Karancson és Magyarmecskén, a középiskolait pedig Aszódon és Gödöllőn végezte. 1933–38 között – az Eötvös-kollégium tagjaként – a bp.-i egyetemen szerzett középiskolai tanári oklevelet, majd a nyíregyházi és a hatvani gimnáziumban tanított. A felszabadulás után a kultuszminisztériumban, a Köznevelés szerkesztőségében és különböző általános iskolákban dolgozott, 1953-tól 55-ig a bp.-i pedagógiai főiskola magyar nyelvészeti tanszékének adjunktusa, majd gyakorló gimnáziumi vezetőtanár, egyben 1956-tól a Magyar Nyelvőr szerkesztője, 1962-től pedig – csaknem húsz éven át – az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa. 1977-ben ment nyugállományba.

Munkásságának „gyakorló terepe" negyedszázadon át elsősorban *az iskola* volt. A nyelvtantanítás módszertana címmel egységes főiskolai jegyzetet írt (1954), de az 50-es évek eleje óta számos általános iskolai és középiskolai tankönyvet is jelentetett meg.

Ez utóbbiak közül talán a legjelentősebb A stílus című (1963), amely 1982-ig volt használatban. Újdonsága abban rejlett, hogy a funkcionális stilisztika elvét alkalmazta, anyagában a stílusrétegek tanát nyújtotta, a stílusérzék fejlesztését pedig gyakorlatokkal és feladatokkal végeztette. Gondozta az 1965-ben bevezetett reformtanterv magyar nyelvi tematikáját; ebben a szerkesztéstant munkálta ki a középiskolák III. osztálya számára. Az elgondolás a tervszerű fogalmazástanítást alapozta meg. Ügyelt arra, hogy a tankönyv mellé munkafüzet is kapcsolódjék. Két előremutató kísérletet vezetett ebben az időben: az egyik *a programozott oktatás* alkalmazása, a másik az általa kezdeményezett *„intenzív nyelvtantanítás"* volt. A kísérletekhez a segédanyagokat, tankönyveket, munkafüzeteket maga készítette. Eredményeit a Helyesírás lépésről lépésre (1970) és az Anyanyelvünk a középiskolában című könyvében (1972) foglalta össze. Ezzel a munkálkodással voltaképpen már a mai terveket készítette elő. Mint az OPI munkatársa, 1974-től – kollégáival együtt – kidolgozta az anyanyelvi oktatás tantervi megújításának irányelveit, majd a középiskolai tanterveket, végül – az anyanyelvi műveltség tartalmát kifejtve – elgondolásokat fogalmazott meg a távlati fejlesztésre is. A törekvések dokumentuma – *Szépe György* szerkesztésében – Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért című kötet (1976) és az általa szerkesztett, Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai című kiadvány (1981).

1978-tól tevékenyen bekapcsolódott az egyetemi témabizottság munkájába, mely a 6-os kutatási főirány keretében akkor kezdte meg működését, és célja egy – a közoktatási életkor teljességére kiterjedő – komplex tanterv tudományos megalapozása. Igen sokat segített a kutatóhelyekkel való kapcsolat fenntartásában, a beszámolók és a bázistanulmányok feldolgozásában, közzétételében. Utóbb az anyanyelvi nevelés szempontjából leghátrányosabb iskolafajtára, a szakmunkásképzőre is kiterjedt a figyelme; itt az irodalmi és a nyelvi tanulmányok integrálásával a szűk időkeret gazdaságosabb kihasználását szorgalmazta. Kivette részét a dolgozó tagozatok anyanyelv-oktatási problémáinak a megoldásából, sőt a külföldi magyar fiatalok számára is írt tankönyveket, nem szólva a pedagógus továbbképzésben vállalt feladatok teljesítéséről. Igyekezett bevonni a szülőket is az anyanyelvi nevelés programjába; ezért jelentette meg az Anyanyelvi kalauz a család számára című könyvét (1976).

Nyelvművelő munkásságát itt éppen csak vázolhatjuk: abban a tevékenységben vállalt jelentős részt, amely az 50-es évek elejétől, az úgynevezett *„pozitív nyelvművelés"* kibontakoztatását tűzte maga elé – *Lőrincze Lajos* vezetésével. A Nyelvőr cikkeinek és két szakszervezeti lap nyelvművelő rovatának a gondozása mellett számos cikk szerzője. Önálló kötetei is jelentek meg, például a Szóról szóra (1965). Írt áttekintő közleményt A kultúra világa (1960) és A szép magyar nyelv című kötetben (1965) a mai magyar nyelvről, társszerzője a Miről vallanak a magyar szavak? című könyvnek (1966). Mindemellett előadásokat vállalt különféle tanfolyamokon, rendezvényeken, a TIT és a HNF keretében.

Nehéz olyan életművet összegezni, amely most is napról napra gazdagodik. A pályán végigtekintve azonban szembetűnő *a hivatástudat* és *az elkötelezettség* állandósága; négy és fél évtized történéseinek, eredményeinek talán ez a legfőbb tanulsága... Az évforduló alkalmából tisztelettel köszöntjük a közelebbi és távolabbi munkatársak, kollégák, a közvetlen és közvetett tanítványok nevében – további fiatalos frisseséget és sok-sok gyümölcsöző évet kívánva.

Fülöp Lajos

Jellempróba

Igen, az is az országosan „Édes anyanyelvünk" néven ismert nyelvhasználati verseny, amely már második évtizedébe lépett. Ennek a „jellempróbának" a színtere az évenkénti országos döntő Sátoraljaújhelyen. Így volt ez, vagy talán különösen így volt 1983 őszén.

De hát mi is történik ezen a versenyen, mi a célja, mi a haszna? Az, hogy lehetőleg minél több embert ráébresszen, már fiatal korában, iskolai tanulmányai során, hogy az anyanyelv használatának módja, színvonala gondolkodásmódunkról, jellemünkről, embertársainkhoz fűződő viszonyunkról is árulkodik. És ha ez így igaz, akkor fontos társadalmi érdek is fűződik ahhoz, hogy mondanivalónkat választékos szókincscsel, jól rendezett és szerkesztett mondatokban, a helyzethez, a körülményekhez, a műfajhoz és a beszélőtárshoz (embertársunkhoz) alkalmazkodva fogalmazzuk meg, és érthetően adjuk elő.

A próba két részből áll: a versenyzők először írásban, majd szóban tesznek tanúságot anyanyelvi műveltségük színvonaláról. Az előbbinek a jelentősége és létjogosultsága abban van, hogy biztos grammatikai, nyelvhelyességi, stilisztikai és beszédtechnikai ismeretek nélkül aligha várható sikeres szóbeli megnyilatkozás. Az utóbbi – a szóbeli – pedig nem egyéb, mint spontán vallomás a megadott témák egyikéről, rövid gondolkodási idő és vázlatkészítés után.

A szóbelin a következő témák közül lehetett választani: 1. Hogyan készültem az „Édes anyanyelvünk" országos döntőjére? 2. Terveim a pályaválasztással, illetőleg a munkahelyválasztással kapcsolatban. 3. Ismerkedtem Zemplénnel.

„Szeretem az anyanyelvemet" – vallotta az egyik versenyző az első témával kapcsolatban. És semmi jogunk nincs kételkedni e kissé lírai vallomás őszinteségében. De más megnyilatkozások is elhangzottak. „Megigéző szépségű ez a hely!" – fakadt ki az egyik versenyzőből a zempléni tájról szólva; „Jó érzés, hogy magyar vagyok!" – vallotta egy másik diák a hely történelmi emlékeinek ismeretében. Hát ilyen „jellempróba" volt az 1983-as verseny. Azonos célért őszintén lelkesedni tudó tanulók országos találkozója, esetleg életre szóló barátságok kezdete, együttlét az anyanyelvet hivatástudattal oktató tanárokkal, országosan ismert nyelvészekkel. Az eredmény értékelésében aktívan részt vett *Péchy* Blanka érdemes művész, a Kazinczy-díj alapítója is.

A város emlékplakettjét kapták: *Benkő* Mária Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Intézet (Cegléd), *Csibrányi* Éva 402. sz. Hunyadi Mátyás Szakmunkásképző Intézet (Mosonmagyaróvár), *Csire* Erika 127. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Debrecen), *Faragó* Zsuzsanna Kereskedelmi Szakmunkásképző Intézet (Siófok), *Görög* Anikó Batsányi János Gimnázium (Csongrád), *Hadas* Emese Herman Ottó Gimnázium (Miskolc), *Kis* Judit Katona József Gimnázium (Kecskemét), *Máté* László Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium (Bp.), *Montovai* Erika Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Iskola (Szolnok), *Rácz* Ágnes Nagy Lajos Gimnázium (Szombathely), *Studi* Gabriella Nagy Lajos Gimnázium (Pécs), *Szabó* Edit Tiszaparti Gimnázium (Szolnok), *Szegedi* László 316. sz. Makarenkó Szakmunkásképző Intézet (Dunaújváros), *Szilágyi* Márton Eötvös József Gimnázium (Bp.), *Torma* Ágnes 521. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Fonyód).

Tanítványaik eredményes felkészítéséért Sátoraljaújhely város emlékplakettjével tüntették ki *Karsay* Alfonzné, a mosonmagyaróvári 402. sz. Hunyadi Mátyás szakmunkásképző intézet és *dr. Sárkány* Ernőné, a kecskeméti Katona József gimnázium tanárát.

G. R.

Az ifjúsági nyelvről

A szakirodalom 1973-tól beszél az ifjúsági nyelvről mint önálló rétegnyelvről. Ekkor jelent meg *Kovalovszky* Miklósnak a Valóságban e rétegnyelvről írt tanulmánya (1963. 5. sz. 66–75.). Addig diáknyelvről beszéltek, a tanulók csoportnyelvéről. A szókincs zömét ugyanis az iskolai életre vonatkozó szavak alkották. Ma már szinte teljesen eltűntek azok a különbségek, amelyek régebben a diáknyelv és a nem diák fiatalság nyelve között megvoltak. Okai közismertek.

„HÁROM LYUKASESZŰ KOLESZOS"

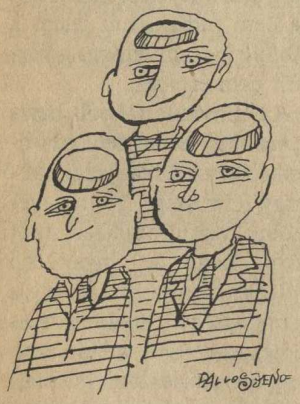

Az egyik közgazdasági szakközépiskola első osztályában felmérést végeztem. A kiválasztott, jellegzetesen „külső" ifjúsági nyelvi szavak jelentését a tanulók többsége már ismerte, a lakótelepi „haveroktól", a városi diszkóban vagy ifjúsági klubban hallotta. Az eddig erős családi és iskolai kapcsolatrendszer lazul, átalakul, megnő az önálló közösségalakítás és partnerkeresés igénye.

A serdülőkor egyik legnehezebb feladata a különböző kapcsolatrendszerek normáinak elfogadása. A felnőtté váló ifjú „szerepeket" tanul meg. Tapasztalataim szerint a fiatalok nehezen tudják kialakítani a különböző szerepeknek megfelelő nyelvi magatartást. Ebben nemcsak az életkorukból következő gátlások, viselkedési zavarok játszanak közre, hanem a szerepek összemosódása – nyelvileg is.

Tanulóimnak (egy II. osztályban) a következő feladatot adtam: „Meséljétek el színházlátogatásunk élményét szüleiteknek, majd osztálytársaitoknak!" A szóhasználatban, a stílusban, a hangvételben alig volt különbség! Részlet *Fehér* Irén előadásából:

A szülőknek: „Apu, anyu, mint tudjátok, színházban voltunk tegnap. Ciki volt az indulás, mert három koleszos otthonhagyta a jegyét. Az ofi nem engedte, hogy visszarohanjanak, majd bedobunk valami szöveget, mondta. Gyorsan telt az idő a vonaton, hülyéskedtünk egy kicsit. A Nyugatiból kislatytyogtunk a Vígszínházba. Épphogy odaértünk, már rángatták is föl a függönyt. A Sanda bohócot láttuk. A sztori kissé szokványos, a zene viszont klassz volt. Jó fej ez a Kern András! Vihogtunk a szövegén. Az előadás után rohantunk a vonathoz. Hazafelé már nem vihánccoltunk úgy, bóbiskoltunk a hideg kocsiban. Alig vártuk, hogy

BESZÉDHELYZETEK ÉS NEVELÉS

Pedagógus kollégáim és a felnőttek körében nemegyszer elhangzik az a vád, hogy iskolásaink, fiataljaink nem tudnak fogalmazni, beszélni, igazán beszélgetni. Mivel ez a vád engem is régóta izgatott, figyelni kezdtem tanulóim írásos és szóbeli megnyilatkozásait, s közben azon töprengtem, hogy mitől is függ egy fogalmazás szépsége, egy jóízű beszélgetés. Tapasztalataim révén az a meggyőződés kezdett kialakulni bennem, hogy talán nem is a gyerekekben kell a hibát keresnünk. A beszédhez, a beszélgetéshez ugyanis *beszédhelyzetek* s e beszédhelyzetekre jellemző, nagyrészt kész szövegek kellenek. „Időhiányos életmódunk", újságos, rádiós, tévés, iskolai oktatásos kommunikációnk viszont egyre inkább a passzív, a megfigyelő hallgatásra készteti gyermekeinket.

Egyre szaporodik azoknak a beszédhelyzeteknek a száma, amelyekben nem mondunk igazából szöveget, hanem csak utalunk rá, hogy milyen jellegű, „műfajú" szöveget mondtunk volna: „Szeretettel *üdvözöllek, köszöntelek* benneteket", „Őszinte *részvétemet* nyilvánítom", „A felek *megtárgyalták* az egymást kölcsönösen érintő kérdéseket", „Jó munkájáért szóbeli *dicséretben* részesítem", „Kisfiam, talán *kérvényt* nyújtsak be neked?", „A tesóm *ódákat* zengett a tanító néniről", „Az osztályfőnök *beszámolója* után *vitát* nyitottunk a kirándulásról", „Sikereihez *gratulálok*".

Ezen eltérő jelentéstartalmú megnyilatkozásokban az a közös, hogy mindegyikben szó esik valamilyen beszédműfajról, s a műfaj megnevezésével pótoljuk a tényleges szöveget, beszédet. Gyakran már nem is tudjuk, milyen megnyilatkozásoknak kellene elhangzaniuk az egyes műfajokban.

Kísérletképpen egy 8. osztályban azt adtam feladatul a tanulóknak, hogy írjanak szöveget a következő műfajokra. Az alábbi válaszokat kaptam a 23 gyerektől:

1. A *gratulálok-ra:* elismerem tevékenységedet (10 fő), örülök sikerednek (1), szerencsét kívánok (1), fogadd elismerésemet (1), minden jót kívánok (2), ügyes vagy (2), megdicsérlek (2), nagy sikered van, bravó (4).

2. Az *üdvözöllek*-re: üdv, szia (9), szervusz (13), csau (1).

3. A *megdicsérem*-re: gratulálok (9), munkáját elismerem (3), nagyon rendes (3), jót mondok neki (3), magasztalom (3), ügyes volt (2).

Noha 15 percet adtam a szövegalkotásra, fél- vagy egymondatos megnyilatkozásnál hosszabbat senki nem tudott produkálni. Ám a válaszokból egyértelműen kiderül, hogy tanítványaim megértették, milyen jellegű szöveget kellett volna megfogalmazniuk.

A felsorolásból látható, hogy a megformált szövegekben elhalványultak a mögöttük levő tényleges, kifejtett, megfogalmazott nyelvi megnyilatkozások. Általános jelenségnek, folyamatnak vagyunk részesei: társadalmi érintkezési viszonyainkban egyre több beszédhelyzetbeli szöveget helyettesítünk műfaji megnevezéssel a társalgás (a kommunikáció) meggyorsítására, egyértelműbbé tétele érdekében. Ez egyrészt szükségszerű, másrészt nyelvhasználatunk, fogalmazói és beszédkészségünk elszegényedését idézi elő.

Mit tehet az iskola? Talán annyit, hogy több „szóváltásra", kötetlen beszéd- és szövegalkotásra ösztönözheti a tanulókat, s ezáltal csökkentheti a beszédtől elidegenítő automatizmusok kialakulását.

Mit tehet a család és a felnőttkörnyezet? Beszélgethet és beszéltethet, legalább úgy, hogy kérdezi és meghallgatja a gyereket.

Jagusztin Lászlóné
(Debrecen)

hazaérjünk. Mégis csak az ágy volt a főszereplő ezen az estén!"

Az osztálytársaknak: „Arról nem pacsirtázok, hogy hol voltunk tegnap, ezt ti is tudjátok. Cikis helyzet volt az állomáson, mert az a három lyukas eszű koleszos otthonhagyta a jegyét. Az ofi persze nem engedte őket visszarohanni, majd előadunk valami nagyjelenetet, ezt találtuk ki. A vonaton nyomtuk a hülyét, égettük a srácokat. Addig-addig lötyögtünk a Körúton, hogy majdnem elkéstünk a buliról. A Sanda bohóc, ez volt az esti mese. Kis hülye szerelmi történet, szerencsére a mjúzik klassz volt! Jó fej a Kern Andriska! Röhögtünk a szövegén. A függöny után hajtottuk a Forma 1-et a Nyugatiba. Hazafelé már kókadt volt a társaság, alig vártuk, hogy magunkévá tegyük – az ágyat..."

Nemcsak az figyelhető meg, hogy a szóhasználatban és a hangvételben nem tükröződik az egymástól lényegesen különböző kapcsolatminőség, hanem az is, hogy a szülőkkel való beszélgetés szintjét „húzzák le".

A nyelvi változás és átrétegződés szüntelen folyamat. Ennek egyik mai jellemzője, hogy egyre erőteljesebben fejlődik az ifjúsági nyelv. Mai állapotát tekintve sajátos *vegyület*. Ez használata, szókészletének eredete és szóalkotási módjai alapján igazolható.

Koltói Ádám
(Cegléd)

Anyanyelvünk az iskolában

Az iskolás korszak újabb, nagy nyelvi élményeket hoz a gyermek életében. A tanító egyrészt folytatja az óvónő munkáját, másrészt azonban a nyelvi gyakorlatnak egy új területét nyitja meg: az írásbeliség birodalmát. A beszélő gyermekből író-olvasó-beszélő személyiség fejlődik, és mire negyedik osztályos lesz, értelmesen adja vissza a látott szöveget, szépen formált betűkkel rója a sorokat a füzetbe, kerek fogalmazást tud írni, s megszerzi azokat az elemi leíró nyelvtani ismereteket, amelyek beszédének a tudatosodását alapozgatják. Ebben az életkorban válik éretté a gyermek arra, hogy a saját maga beszédét úgy tekintse, mint másokét, s ezáltal megkezdhesse önmaga ellenőrzését is.

Egységes nyelvi fejlődését előbb az óvónő, majd a tanító egyszemélyes vezetése biztosítja. Noha már tantárgyak bontakoznak ki az egységes világkép kereteiben, ezeket mind egyetlen nevelő tanítja, akinek módja van állandó figyelemmel kísérni tanítványai kifejezőképességének alakulását, akár környezetismerettel, akár matematikával foglalkoznak.

Jelentősen megváltozik a helyzet a felsőbb osztályokba lépés idején. Több a tanár, több a tantárgy, s minden tantárgy egyszerre „szaktudománnyá" emelkedik, ha ezt a megjelölést idézőjelben említjük is. Tény azonban, hogy minden szaktárgy a maga szaknyelvét is magával hozza. A sokféle változás alapos próbára teszi a gyermeket 8–10 éves korában. Még a mesekorszakban él, s már „tudós" módon kell tanulnia s beszélnie. Ez még akkor is sok nehézséggel jár, ha a tudományosság az ő befogadóképességéhez, érettségének fokához szabódik.

Meglepő módon mégsem a szaknyelv elsajátítása okozza a legnagyobb gondot. Minden tantárgy tanárának legfőbb törekvése ugyanis az, hogy alaposan bár, de lépésről lépésre haladva sajátíttassa el az új ismereteket, s ezzel együtt az új szavakat. Az ismereteknek a gyarapodásával azonban csak akkor tud megbirkózni a tanuló, ha a köznyelvet már meglehetősen jól bírja. Ezért kritikus időszak a felső tagozatba lépő gyermeké. Ha addigi nevelődése – mind az iskolában, mind a családban – nem teszi elég éretté köznyelvi szempontból, akkor kisebb-nagyobb zavarok állnak be fejlődésében. Egy szűk nyelvi kódrendszer ugyanis nem elég nyitott az egyszerre többfelől érkező hatások számára. Az „alapnyelv" a köznyelv, minden egyéb nyelvi réteg mintegy erre támaszkodik, ebből a talajból táplálkozik. Ha ez nem elég szilárd, akkor csak többé-kevésbé alkalmas arra, hogy egyéb nyelvi rétegek ráépüljenek, s egyre nehezebb helyzetbe kerül a gyermek a rázúduló tárgyi – egyben nyelvi – hatásokra.

Érdekes és tanulságos állapotról szerezhetünk tudomást, ha a tanulás mikrovilágát vizsgáljuk ebből a szempontból. Egy 7. osztályos fizikaóráról készült jegyzőkönyv tartalmazza a következő problémát. A tanár azt a tételt tanítja, hogy a fény minden irányban egyenesen terjed. A tanulók tulajdonképpen mindent felfogtak, de nehézségek támadtak amiatt, hogy nem mindegyikük volt tisztában a *terjed* szó jelentésével. Vagy egy ötödik osztályban voltam tanúja a következő jelenetnek. A tanár kérdésére – „Hogyan jelöljük a hosszú kétjegyű mássalhangzókat?" – semmiféle érdeklődés nem mutatkozott. Mint kiderült: a tanulók minden szakkifejezést ismertek, de nem tudták, mit jelent a *jelöljük* ige, ennélfogva a kérdést nem értették.

Az elmondottakból bizonyára már természetesen következik az anyanyelvi tantárgy fontossága. Nem kevesebbről van ugyanis szó, mint arról, hogy az anyanyelvi művelés által a tanuló egész személyisége továbbformálódjék, képessé váljék arra, hogy a társadalom kívánalmainak – az ő fejlettségi fokán – eleget tegyen, s ehhez a nyelvi feltételek kialakuljanak benne. Nem arról van tehát elsősorban szó, hogy a leíró nyelvtant kítűnően ismerje, el tudja mondani a meghatározásokat és szabályokat, hanem arról, hogy a nyelvtani fogalmak, törvényszerűségek nyelvhasználatának „ellenőreivé" váljanak, mégpedig egyre nagyobb tudatossággal. Az iskolában nemcsak – sőt nem is elsősorban – nyelvtant tanítunk, hanem nyelvet is, de úgy, hogy ebben a nyelvtan az a szaktárgyi ismeretmag, amelyre mindenképpen szüksége van a tanulónak, mert enélkül nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért helyes ez, miért nem helyes az, miért kerülje a *suksük*-özést, mi a szerepe az ikes ragozásnak, miért kell megtanulni egy találó fordulatot, szólást, ízlelgetni egy ige tömörségét, találóan megnevezni főnévvel valamely új jelenséget, átadni magunkat egy melléknév hangulati varázsának... Megannyi alkalom a nyelvünkkel való mélyebb ismerkedésre. Ezáltal az ismerkedés által lesz a tanuló gazdagabb tudásban, érzelemben, sőt jellemben is.

Szende Aladár

Névgyűjtemények

A földrajzi névgyűjtés országos mozgalma mellett (legutóbb a Tolna megyei kötet jelent meg) a budapesti tudományegyetem névkutató munkaközössége más irányú nagyszabású gyűjtőmunkát is végez. Eredményeiket a Magyar Személynévi Adattárak című sorozatban teszik közzé, a munkálatok szervezőjének, Hajdú Mihálynak szerkesztésében. Az eddig megjelent csaknem félszáz füzet ennél jóval több település személynévanyagát dolgozza föl, különféle szempontok szerint. A kiadványok tárgya és anyaga tehát változatos: egy-egy helység teljes család- és keresztnévanyagának jelen képe és történeti alakulása, ragadvány- és becézőnevei, a diákok, ill. az ifjúság nyelvére jellemző iskolai névhasználat. Külön fontos forrásközlés a moldvai és a bukovinai csángók névanyaga, évszázados összeírások és anyakönyvek alapján. A sorozat szaporodó füzetei megalapozzák a tervezett magyar családnévszótárt, s jelentősen hozzájárulnak a névadási szokások elemzéséhez és a névdivat változásainak vizsgálatához.

K. M.

ÚTMUTATÓK

az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1984/85. tanévi magyar nyelvi pályatételeihez

a) „A SZELLEMI NÉPÉLET ÉLŐ SZÖVEGFAJTÁI ÉS NYELVI FORDULATAI KÖRNYEZETÜNKBEN" CÍMŰ TÉMA

A tétel Györffy István emlékét idézi születésének 100. évfordulója alkalmából. A magyar néprajz modern, történeti irányzatának megalapítója több nagy jelentőségű tudományos mű alkotója volt, és Néphagyomány és nemzeti művelődés (1939) címmel kulturális programot is adott.

A pályamű tárgya: közösségi, szájhagyományban élő (tehát mai), nyomtatásban a közlendő formában (változatban) még meg nem jelent népköltészeti alkotás (alkotások) szövegtani elemzése.

A pályázó feldolgozhat egy- vagy többfajta szöveget attól függően, hogy környezetében (falujában, városában, vidékén) milyen élő hagyományra bukkan. Tárgyalhat tehát terjedelmesebb vagy kisebb műfajú szövegeket: mesét, mondát, fabulát, anekdotát, balladát, trufát, alkalmi verset, népszokáshoz vagy néphithez kapcsolódó prózai vagy verses szöveget, találós kérdést, közmondást, szólást stb. Figyelme kiterjedhet valamely jeles eseményhez vagy alkalomhoz fűződő szövegbokorra is. Választhat közszájon forgó, tehát ismeretlen szerzőjű szöveget vagy szövegeket, de olyanokat is, amelyek ismert szerzőtől származnak. Hálás téma lehet egy közismert népi (alkalmi) verselőtől (például egy vőfélykönyv szerzőjétől vagy összegyűjtőjétől), egy mese- vagy nótafától származó „készlet".

A pályázó helyezze el a tárgyalt szöveg(ek)et abba a társadalmi háttérbe, azaz abba a közösségi életfolyamatba, amelynek áramkörében funkcióját teljesíti. Nemcsak a parasztság, hanem a munkásság életére jellemző szöveg is választható (például bányászmonda, munkásdal stb.). Összevethető esetleg az idősebb és a fiatalabb nemzedék szöveganyaga is.

A pályaműben pontosan meg kell adni a szöveg lelőhelyét, betűhű másolatát, a közlő nemét, életkorát, foglalkozását.

Az elemzésben a szövegsajátságokból kell kiindulni, s eközben alkalmazni kell a középiskolai szövegtani tanulmányok során szerzett ismereteket.

Az alapvető szakirodalmi tájékozottságot – irodalmi tanulmányain kívül – a pályázó Balassa Iván–Ortutay Gyula Magyar néprajz című kötetének (Corvina Kiadó, 1979.) 440–654. oldalán közölt népköltészeti fejezetéből szerezheti meg. Haszonnal tanulmányozhatja a Néprajzi lexikonnak a témába vágó cikkeit is, ahol további szakirodalmi utalásokat is talál.

Szende Aladár

b) „NEGYVEN ÉV TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÉNEK TÜKRÖZŐDÉSE NYELVÜNKBEN" CÍMŰ TÉMA

A felszabadulás óta bekövetkezett társadalmi, politikai és különösen gazdasági, tudományos-technikai fejlődést, azonkívül a gondolkodásmód, szemléletmód és a magatartás alakulását főleg a *szókincs* változásában, a szóhasználat, a frazeológia alakulásában lehet nyomon követni: új szavak, szótípusok születése (pl. a *béke-*, *munkás-* kezdetű összetételeké), szavak eltűnése, szavak, kifejezések, szólásformák bizonytalan vagy váltakozó-változó használata, bizonyos szócsaládok túlzó, burjánzó terjedése (pl. a *mini-* kezdetűeké egy időben), mások elértéktelenedése mind tükrözője lehet a nemzet történelmének, politikájának, gazdasági-társadalmi életének. A gondolkodás- és viselkedésmódot tükrözheti a *köszönési* és *megszólítási* formák, azután a *szólások*, *szóláshasonlatok*, képek, állandó szókapcsolatok, klisék, *nyelvi fordulatok* feltűnése, elterjedése, eltűnése. Érdekes tükrözője a magatartási és gondolkodásmódnak bizonyos szószerkezetek, szólásformák, nyelvi klisék, igealakok (pl. terpeszkedő kifejezések, feltételes módú alakok) használata bizonyos esetekben.

Ugyancsak érdekes képet adhat társadalmunk történetének és a *nyelvi rétegeknek* együttes vizsgálata: milyen nyelvi fordulatok mely nyelvi rétegekben, mely stílusszinteken használatosak, milyen formában kerülnek át más nyelvi rétegekbe.

Természetesen mindezek együttes vizsgálata szétfeszítheti egy pályamű kereteit. Érdemes tehát a sok lehetőséget valamiképpen szűkíteni, például csak egy-egy területnek a tükrében vizsgálni a nyelvi jelenségeket.

Wacha Imre

c) „NYELVÜNK (BESZÉDÜNK) ÉS MAGATARTÁSUNK" CÍMŰ TÉMA

A pályázatban egy olyan „többdimenziós nyelvi felvételsorozat"-ot kell kidolgozni, mely bemutatja az iskolás korú ifjúság nyelvhasználatát, nyelvi magatartását, nyelvi „viselkedését". Nem az ún. ifjúsági vagy diáknyelv sajátos elemeinek (szókincsének, kifejezéseinek) összegyűjtése, rendszerezése és leírása tehát az elsőrendű feladat. Azt kell bemutatni, miképpen beszélnek – írnak – a fiatalok a különböző beszédhelyzetekben: az iskolában és iskolán kívül, maguk között és a felnőttek jelenlétében, fiatalabbakkal és idősebbekkel, ismerősökkel és ismeretlenekkel, barátokkal és (vad)idegenekkel; magánszemélyként és közéleti szereplőként vagy hivatalos körülmények között, szórakozás vagy bevásárlás közben stb. Természetesen be lehet mutatni az érzelmileg színezett beszédet is: a jókedv, félelem, harag, düh, nagyképűség, felvágás és egyéb indulatok kifejezését; a lányok és fiúk egymással és egymás között szokásos beszédmodorát, az „udvarlási" beszédmódot, az őszinte és a szerepjátszó viselkedést, beszédet egyaránt. Ugyanígy le lehet írni a kérés, felszólítás, közlés, vita közben szokásos nyelvi viselkedést; a hivatalos helyen, közértben és egyebütt (pl. házibulin) szokásos beszédmodort és viselkedést, beleértve a köszönés, megnevezés, becézés, csúfolás, elismerés nyelvi formáit is.

A nyelvi jelenségek, a viselkedés leírása, rendszerezése azonban csak egysíkú képet ad az ifjúság nyelvi (és nem nyelvi) magatartásáról. Az árnyalás érdekében tehát célszerű megkeresni azokat az okokat, vizsgálni azokat a körülményeket, melyek meghatározzák, motiválják, indokolják a leírt nyelvi jelenségeket, magatartási formákat (pl. a nyelvi és nem nyelvi durvaságot, nyerseséget, trágárságot). Érdemes szólni azokról a gondokról is, melyek a köszönéssel, megszólítással kapcsolatosak (pl. a magázás, tegezés, önözés terén adódnak). Természetesen szóba kerülhetnek a beszédhelyzethez, a beszélgetőtárshoz, témához alkalmas, illetve illő forma megválasztásának gondjai és az iskolai, társadalmi nyelvi minták kérdései is.

Aki még árnyaltabbá akarja tenni a képet, megrajzolhatja a „kettős látás" okait is: miért látják másképpen ugyanazt a nyelvi magatartást pl. a fiatalok és az idősebb korosztályhoz tartozók.

A témának többféle kidolgozása is elképzelhető. Egy-egy problémakör mélyreható elemzése éppúgy megfelelő lehet, mint több jelenségnek rendszerező bemutatása. Fontos azonban, hogy a leíró-elemző munka rendszeres és alapos gyűjtésre épüljön. A gyűjtés egyaránt vonatkozhat a szókincsre, szóhasználatra, kifejezésekre, a mondat- és szövegszerkesztésre, a gondolkodásmódra.

Wacha Imre

NEVEK VILÁGA

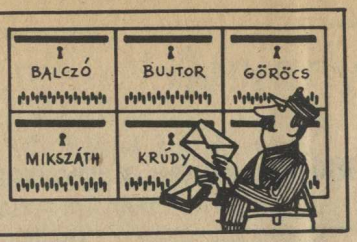

A doktori cím használata

A közelmúltban többektől hallottam, hogy helytelenítik a doktori cím használatában kialakult jelenlegi gyakorlatot. Szerintük idegen mintát utánozunk, ha a doktori címet a név elé tesszük, hiszen a magyar nyelvhasználat valamennyi címet, rangot a név után helyez el: nem gróf Széchenyi István, hanem Széchenyi István gróf, nem igazgató Papp Károly, hanem Papp Károly igazgató és így tovább. Állításuk szerint a feleség jogosulatlanul használja neve előtt férjének doktori címét, mert a doktori fokozatot nem ő, hanem a férj szerezte. A cím nem a név tartozéka; a gyermekek apjuk után nem használhatják. Vizsgáljuk meg, mi is a helyzet ezzel a cím- és névhasználattal kapcsolatban.

A magyar nyelvhasználatban eredetileg csak személynevek voltak. Bánk nádornak, András királynak, Lukács esztergomi érseknek, a szerviensek, nemesek, jobbágyok millióinak nem volt családi nevük. A családi név használatát a sok azonos személynevű ember megkülönböztetésének szükségessége hozta magával. Eleinte az apa vagy a nemzetség nevét használták erre a célra, így alakultak ki az olyan nevek, mint Barsz fia Dénes, János fia Péter, amiből később családi neveink egy része keletkezett *-fi* utótagos formában (Gyulafi, Elekfi). A jobbágyok körében azonban inkább valami külső jegy, foglalkozás, hovatartozás alapján adtak nevet. Így ha valaki a falubeli sok *János* közül foglalkozására nézve *kovács* volt, Kovács János lett, s nem János, a kovács. A balkezes Péter így vált Balog Péterré, népballadánk Kelemen kőművese is így lett Kőműves Kelemen. Ez a névadási forma elevenebben él ma is, mint gondolnók, mégpedig a ragadványnevek formájában. Ha egy faluban sok Szabó Ferenc van, s közülük az egyiknek Katica a felesége, ráragasztják a Katica Szabó Ferenc nevet, amelyet azután családja sem tud levakarni magáról. Itt is előre került a ragadványnév. Kettős családi neveink jó része így alakult s alakul manapság is. Ősi vonása tehát névadásunknak, hogy a családi név áll elöl, a személynév pedig hátul: a családi név lényegében jelzője a személynévnek.

Ami pedig a rangok, foglalkozások, beosztások helyét illeti, nyelvhasználatunk e tekintetben nem olyan egységes, mint némelyek gondolják. Számos régi és mai példa bizonyítja, hogy rang, cím állhat a családi név előtt is. Ősidők óta a név elé tesszük például az egyházi megtiszteltő címet (a címet és nem a tulajdonságot), a *szent, boldog, hitvalló* elnevezést. Szent István, Szent László, Szűz Mária elég bizonyság erre. A katonai rangok – nem is olyan régen – állottak még a név előtt is. Beszéltek strázsamester Nagy Pálról, de Garay János jól ismert művének hőse is így nevezi magát: Vitéz Háry János. A két világháború között létesített

Nevek és számok

Utoljára négy éve tartottunk az Édes Anyanyelvünkben „névdivatbemutatót", fölsorakoztatva a legdivatosabb utóneveket. Akkor egy esztendő, 1976 újszülötteinek nevét vizsgáltuk meg. Most az Állami Népességnyilvántartó Hivatal jóvoltából rendelkezésünkre állnak a névgyakorisági adatok egy egész évtizedről, az 1972–81 közti időszakról. A statisztika szerint Magyarországon a ma 3–12 éves gyerekek ezeket a neveket viselik a legnagyobb számban:

1.	Zoltán	Andrea	
2.	László	Krisztina	
3.	Gábor	Mónika	
4.	Attila	Katalin	
5.	Zsolt	Szilvia	
6.	István	Éva	
7.	Tamás	Zsuzsanna	
8.	Péter	Anita	
9.	József	Ildikó	
10.	Csaba	Erika	
11.	János	Judit	
12.	Sándor	Tímea	
13.	Ferenc	Ágnes	
14.	Róbert	Mária	
15.	Tibor	Anikó	
16.	András	Erzsébet	
17.	Krisztián	Gabriella	
18.	Balázs	Tünde	
19.	Norbert	Beáta	
20.	Imre	Melinda	

A leggyakoribb nevek természetesen nem egyformán és nem is helyezési számuk arányában divatosak. Vannak köztük újonnan divatba jött nevek, ezek várhatóan még előkelőbb helyezést érnek el a következő években. Ilyen név az *Andrea, Krisztina, Szilvia, Mónika, Anita, Tímea, Beáta, Melinda, Hajnalka,* ill. *Gábor, Attila, Zsolt, Tamás, Péter, Róbert, Krisztián, Szabolcs, Roland, Gergely*. Két évtizede változatlanul kedvelt név a *Katalin, Zsuzsanna, Judit, Ágnes, Gabriella; László, Zoltán, Csaba, András*. Az élmezőnyön belül lassan hátrább szorulnak a következő nevek: *Éva, Ildikó, Erika, Tünde, Anikó; István, József, János, Sándor, Ferenc, Tibor, Imre, Béla, György, Gyula*. A férfinevek divatja lassabban változik, hiszen sok kisfiú örökli az apja, esetleg nagyapja nevét. A lányos szülők kevésbé követik a hagyományokat, azért sok, korábban igen népszerű női név viszonylag gyorsan átadja helyét a nemrég ismeretlen divatneveknek. Így hanyatlóban van a következő nevek divatja: *Mária, Erzsébet, Anna, Csilla, Edit, Gyöngyi, Ilona, Marianna, Márta, Ibolya, Irén, Julianna, Klára* ... A hanyatlás természetesen csak viszonylagos, hiszen például a „nem divatos" *Mária* és *Erzsébet* nevet a 3–12 évesek közül összesen 34 ezer kislány viseli; sok feltűnő új divatnevet egyelőre ennél jóval kevesebben kapnak. Összehasonlításul: a tíz év alatt 1265 kislány lett *Klaudia,* s alig többen kapták a szintén nagyon divatos *Ivett, Nikolett, Petra* nevet.

A fiús szülők valamivel kevesebb név közül válogattak, de a nevek egy szűk kört igen sokan választották. A női nevek között valamivel egyenletesebben oszlanak meg a névviselők. 92-féle olyan női név van a listán, melyet egyenkint ezernél több kislány kapott, de csak 58 ilyen férfinév akad. Az is jellemző, hogy a legnépszerűbb férfinevet, a *Zoltán*-t, több mint 61 ezren választották, az *Andreá*-t viszont csak 39 ezren. Az első nyolc férfinevet egyenkint több gyermek kapta, mint az első női nevet!

A korábban Magyarországon nemigen használatos utónevek közül sokkal több női név vált ismeretessé, divatossá, mint férfinév. A Magyar utónévkönyvben közölt adatok szerint 1967-ben senki számára nem anyakönyvezett női nevek közül a *Lindá*-t jegyezték be egy évtized alatt a legtöbbször: 745 esetben. Ezt követik: *Bettina* (488), *Fruzsina* (347), *Vivien* (326), *Szandra* (237), *Martina* (164), *Eliza* (140), *Daniella*

Vitézi Rend tagjai is nevük előtt viselték a „vitéz" címet. Az arisztokraták inkább nevük elé írták rangjukat. Egy régi kiadás címlapján br. Kemény Zsigmond neve szerepel, Széchenyi István minden aláírása (amiről tudok) ilyen alakú: gr. Széchenyi István. Egykori nádorunk is herceg Esterházy Miklós alakban használta nevét. Az egyházi rangokat többnyire a nevek elé tették: *tisztelendő* Varga Pál, *tiszteletes* Sárfi Gergely uram.

Mi a helyzet a doktori címmel? A *doktori címet* is tulajdonságjelzőnek tekinthetjük, így teljes joggal állhat a név előtt. Viselőjének tudós voltát (doctor = tanító, mester) jelöli, de persze azt is kifejezi, hogy a cím birtokosa ilyen tudományos fokozatot szerzett.

Ami pedig a *feleségek* által „jogtalanul" használt *doktori* címet illeti, ennek jogosságára több magyarázat is lehetséges. Egyrészt a *„feleség"* szavunk arra utal, hogy a *feleség* életünknek a *fele*, vagyis a *doktori cím* fele részben megilleti. Nem tudom, mit kezdene a „jogos" tulajdonos a neki maradó másik felével. Félretéve a tréfát, a nevekben használatos és egészen különleges magyar gyakorlatként kialakult *-né* végződés azt jelenti, hogy az ilyen név birtokosa valakinek a felesége. Régebben nem volt ilyen különbség a *-né* és a *-nő* között. Ma azonban a Kovács Józsefné azt jelenti, hogy a név használója: Kovács József felesége. Ha pedig Kovács József történetesen *doktor*, akkor az illető asszony dr. Kovács József felesége, vagyis dr. Kovács Józsefné. Mégpedig teljes joggal. Nem joggal *doktor*, hanem joggal *feleség*. Mint ahogy a *gróf* felesége jogosan volt *grófné*, ha korábban szobalány volt ugyan, de a grófja feleségül vette. A gyermekek tekintetében nincs ilyen családi kapcsolatot kifejező végződésünk. A gyermek csak dr. Kovács József fia vagy lánya lehet.

Mátay Gábor

– AZ A SZÓ? HOGY LEHETETLEN, NINCS AZ ÉN SZÓTÁRAMBAN

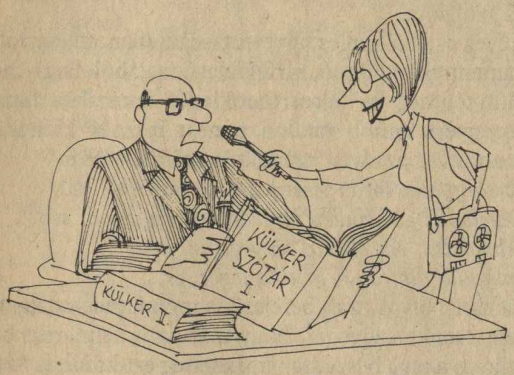

(139), *Dorina* (138), *Bianka* (137), *Margaréta* (112), *Cintia* (111), *Médea* (110), *Nárcisz* (97). 1967-ben csak ketten kapták a *Kitti* nevet, azóta számuk csaknem 700-ra nőtt, s a hajdani 3 *Georgina* is csaknem ugyanannyi druszára tett szert azóta. Sok hasonló példát hozhatnánk még a női nevek divatjára. Az 1967-ben 0-ás számmal jegyzett férfinevek közül csak hármat kapott ebben az évtizedben száznál több kisfiú: a *Gergő*-t (865), az *Adrián*-t (515) és a *Csongor*-t (236). 125, illetve 264 kisfiú lett *Csanád* és *Zalán*. Ezeket 1967-ben még csak egy, illetve két gyermek kapta.

Érdeklődő olvasóink kérésére szívesen adunk tájékoztatást a Postaláda rovatban a statisztika többi adatáról is, hogy ezzel is segítsük a szülőket a szép, divatos és lehetőleg egyedi utónév kiválasztásában.

Bíró Ágnes

BESZÉLNI NEHÉZ

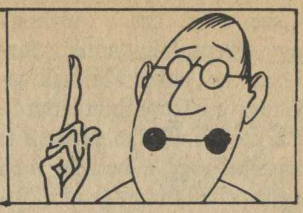

Nyökögünk? Gondolkodunk és hezitálunk!

Bár a kérdésről szóló sorozatot Deme László cikke a lap 1982/4. számában lezárta, engedtessék meg nekem, hogy visszatérjek rá még egyszer, s a nyökögés ürügyén

egy kicsit többről is szóljak.

Egy tanítási órán az egyik nyolcadikos megkérdezte a tanárjelöltet, lehet-e a példát másképp megoldani. A válasz ez volt: „Semmi logikai kapcsolat nincs köztük, tehát ... öööö ... egyáltalán ... két teljesen különböző gondolatot ... öööö... nem kapcsolhatunk össze." Úgy látszik, a jelölt kissé meglepődött a gyerek kérdésétől. Sokszor hallottam diákok feleletében ilyen mondatokat is: „És hát amikor ... öööö... Jónás elment Ninivébe, akkor... hát akkor... az ottaniak... öööö...kine...kigúnyolták őt." Ez a gyerek biztosan nem magolta be a leckét!

Több példa felesleges, hiszen mindannyian hallottuk már, amikor különböző helyzetekben, a nyilvánosság előtt vagy a magánéletben, a spontán beszélő szinte kínlódva keresi azokat a szavakat, amelyek a leghívebben, legpontosabban, legplasztikusabban fejezhetik ki éppen megszülető gondolatait. S az egymástól oly távol álló szituációkban csupán egy a közös: *beszélünk*, de ez valami miatt számunkra *nehéz:* idegen tőlünk a téma, vagy éppen legbensőbb gondolatainkat kellene feltárnunk; meglepődtünk vagy lámpalázasak vagyunk.

Igen! Deme Lászlónak és Korchmáros Lászlónak az igazát vallom én is (e tárgyról szóló írásukat az Édes Anyanyelvünk az 1982/3–4. számában közölte): a nyökögés igen sokszor a gondolat keletkezésének és nyelvi megformálásának kísérő – bár valóban nem esztétikus – tünete: *hezitációs jelenség* (a szó a köznyelvben habozást, tétovázást jelent). S

nem ez az egyetlen

hezitációs jelenség beszédünkben!

Néha egy-egy szó után hosszabb-rövidebb *szünetet* tartunk, keresve a folytatás lehetőségét („a gyerekeket nagyon szeretem, és... volt egy tervem, hogy óvónő... leszek"). Máskor *töltelékszóval* – vagy nyökögéssel! – élünk („mindig tovább szeretném képezni magam, és... szóval... mindig tanulni"). Gyakran úgy próbálunk időt nyerni, hogy *megismételjük*, ami már elhangzott. Ennek több változata is lehetséges. Egyszer a teljes szó hangzik el változtatás nélkül („Egyelőre... most... konkrét...-konkrét célom nincsen"), máskor csak egy kötőszót, igekötőt vagy névelőt ismétlünk meg („mert... mert... talán az a bajom"; „Ezeket szeretném mindenesetre kijavítani, és... a... az elképzelésemet meg... megvalósítani").

Időnként – belső bizonytalanságunk miatt – *félbehagyjuk*, majd mégis befejezzük a szót („nagyon szeretem a te... a telet"). A félbehagyás néha azért is bekövetkezhet, mert közbe akarunk szúrni valamit, amit kifelejtettünk. Ilyenkor a félbehagyott és a megismételt szó egymástól elég távolra is kerülhet

(„sze... az...azt... valahogy úgy érzem, hogy amikor társaság van, akkor szeretek valahogy a központban lenni"). Ez utóbbi példán már az is látszik, hogy a beszélő nem egyszerűen húzza az időt, inkább azért ismétel, mert működik benne az önkontroll: valamit nem pontosan, nem jól mondott.

Az ilyen

korrekciós szándékú

ismétlés a legszembetűnőbben akkor figyelhető meg beszédünkben, ha a kimondott – helytelen – szót egy másikkal – helyessel – cseréljük fel. De az elhangzott rosszat nincs mód kiradírozni! Így egymás mellé kerül a hibásnak és a hibátlannak vélt alak („Egyelőre... ööö... kicsit olyan... kiegyensúlyozottnak ...kiegyensúlyozatlannak... ööö... érzem magam"). Máskor a kialakuló mondat nyelvtani szerkezetéhez jobban illő ragot keresünk („és szeretnék... szeretném, hogyha... ez a nagyszájúságomról...fé...ezt fékezni").

Lám, mennyiféle hezitációs jelenséggel élünk a nyökögésen kívül is! S hogy ez a tünetcsoport *milyen nagyságrendű* azok spontán megnyilatkozásaiban, akik az élőbeszédben nem eléggé gyakorlottak, arra álljon itt néhány számadat.

A közelmúltban 47 középiskolás diák 6276 szövegszónyi élőbeszéd-anyagát vizsgáltam (innen valók a példáim is). A fent jellemzett hezitációs jelenséget (a szünet kivételével) megszámlálva úgy találtam: a *nagyvárosi* gyerekek szövegeiben az összes szónak 12,4 százaléka, a *falusiaknál* 11,5 százaléka töltelékelem vagy ismétlés. Ez közel 8 százaléknyi különbség a falusiak javára. – A szülők foglalkozása szerinti bontásban az *értelmiségi* származású gyerekek beszéde 10,6 százalék, a *fizikai dolgozók* gyerekeié 13,4% hezitációs jelenséget tartalmazott. A különbség 26 százalék!

S talán nem érdektelen a következő adat sem: a fizikai dolgozó csoporton belül a *paraszti* családok gyerekeinek hezitációs aránya 12,2 százalék, a *városi fizikai* dolgozók gyerekeié viszont 14,6 százalék. Tehát a városi fizikai származásúak mutatója közel 20 százalékkal rosszabb!!

Természetesen ekkora vizsgálati anyagból nem lehet országos érvényű következtetéseket levonni, de az adatok így is elgondolkodtatóak. S feltétlenül cáfolják Vezényi Pál véleményét, aki a francia szokások utánzásában látja a nyökögés eredetét (1982/4. szám). Feltétlenül cáfolják, hiszen az értelmiségi gyerekek esetleg (erősen megkérdőjelezve), de fizikai dolgozók gyerekei aligha sznobizmusból használnak annyi hezitációs jelenséget.

Mit mondhatok még? Élőbeszédünknek ezt a jelenségét

ne betegségtünetnek

fogjuk fel, hiszen amíg *beszéd közben gondolkodó* ember lesz, addig hezitációs jelenség is lesz – nálunk is, más nemzeteknél is. De e tünet vadhajtásait nyesegetni kötelességünk; elsősorban úgy, hogy kiművelt emberfőket nevelünk: gondolkodni és a gondolatokat megfogalmazni tudó embereket!

Ebben a *szülői ház* anyanyelvi igényessége a meghatározó erő. Hatását az *iskolának* úgy kell fokoznia, hogy minden gyerekből szép magyarsággal, gyakorlottan, igazat szólni tudó felnőtt váljék. Úgy legyen.

Bicskei Dezsőné

Dallos képesszótára

RAGAD A LABDÁHOZ

Dallos Képesszótára

PUNKTARÉJ

Lezárhatjuk a befejezhetetlent?

Nem tartozom már éppen a nevelhető és nevelendő generációhoz, mégis szaporítom most az Önökhöz nyilvánvalóan özönlő levéláradatot. Mert nem tudom leküzdeni a kíváncsiságomat, s meg kell kérdeznem: mi a véleményük azzal a – rádióban, tévében naponta többször hallható, számomra teljesen furcsa és új – hangsúlyozási szokással kapcsolatban, amit az alábbiakban megpróbálok majd írásban érzékeltetni.

Valamikor úgy tanultam, hogy az írásjelek a helyes hangsúlyozást is előírják, és – megfordítva – a hangsúlyozásból vissza lehet és kell érezni, hallani az alkalmazott írásjelet. A régi „tollbamondásos" iskolai feladat – többek között – ennek gyakorlását is szolgálta.

Mégis: évek óta hallom és figyelem a rádióban, televízióban szinte valamennyi bemondó, hírfelolvasó szájából, hogy mondaton belül teljesen és félreérthetetlenül leviszik a hangot (azaz a legegyértelműbb módon pontot tesznek ki néhány bevezető szó után) az ilyen mondatösszeállításokban:

X. Y. a tárgyalás során leszögezte. A háború... stb
X. Y. kijelentette. Minden intézkedést megtesz... stb.
X. Y. elmondta. Az eljárás lényege az, hogy...
X. Y. megállapította. A kritika jogos, és...

Annyira hangsúlyozottan befejezik a mondatnak odáig még értelmetlen, csonka szövegét, hogy már az is felmerült bennem: a rádió és a tévé beszédtanárai esetleg ezt külön is oktatják és kívánják. Különben érthetetlennek tűnne számomra, hogy hivatásos előadóművészi „jogosítvánnyal" bíró, egyébként szép beszédű, kellemes, értelmes bemondók miért csinálják ezt.

Mikor először hallottam, bántotta a fülemet. Mikor tovább folytatták, és egyre általánosabb lett ez a hangsúlyozás, már mérges voltam. Mivel azonban ma már minden bemondó és felolvasó így hangsúlyozza a fenti példákat – kezdtem elbizonytalanodni, és értetlenül álltam e jelenség előtt.

Ilyen fázisok után jutottam el a ma már gyötrő kíváncsisághoz; s ezért nagyon kérem Önöket: szíveskedjenek válaszolni nekem, és árulják el az igazságot! Ha én tévednék a nemtetszésemmel, azt is nagyon kérem: magyarázzák meg, illetőleg az Önöktől megszokott világos, rávezető módon indokolják meg, miért és mire jó ez.

Glatz Györgyné
(Szentendre)

A „Magyarán szólva" év végi rejtvénypályázatának eredménye

Az öt feladatra csaknem 4000 megfejtés érkezett be. Ahogy a rádióban ígértük, az alábbiakban röviden ismertetjük a megoldásokat.

1. Első pályázati feladatul egy olyan melléknevet kellett beküldeni, amely csak egy vagy legföljebb néhány szónak lehet jelzője. A példánk ez volt: *farkasordító*, mármint hideg, esetleg tél és *lukulluszi* lakoma, ill. vacsora. Szinte minden pályázónk talált ilyen mellékneveket. Igen sokan merítettek a mitológiából, valamint az ókori történelemből: *gordiuszi* csomó, *pirruszi* győzelem, *sztentori* hang, *tantaluszi* kín stb. De számos egyéb ötletes példa is érkezett: *tűzrőlpattant* menyecske, *kisüsti* pálinka, *garabonciás* diák, *halálmegvető* bátorság, *bokorugró* szoknya, *hétfejű* sárkány stb.

2. Másodjára egy stilisztikai kérdésre kértünk választ. Azt kellett két rövid példamondattal szemléltetni, hogy az *emlékezik* és az *emlékszik* nem teljesen azonos értékű. Volt, aki azt írta, hogy nincs köztük különbség, de pályázóink többsége nagyon jól megérezte, hogy igenis van eltérés. Aki valamit észben tart, valamilyen eseménynek a mozzanatait képes felidézni magában, arra inkább azt mondjuk: *emlékszik* arra a bizonyos dologra, eseményre. Aki ellenben nem egyszerűen visszagondol rá, hanem kegyelettel idézi fel annak a bizonyos eseménynek vagy annak a jeles személynek az emlékét, akiről szó van, az inkább *emlékezik*. Tehát inkább így mondjuk: mindenre jól *emlékszik*, ami történt vele, de ezt inkább így: a szónok kegyelettel *emlékezik* a forradalmi eseményekre.

3. Harmadik feladatul egy olyan, legalább hat betűből álló szót kellett beküldeni, amelyben csupán háromféle betű van. A példánk ez volt: *kakukk, elszelel*. (Ez utóbbi példával azt akartuk jelezni, hogy a kétjegyű betűket is be szabad vonni a játékba.) Néhány példa a gazdag termésből: *nyenyere, icipici, tettetett, szószóló, lelegel, töltött* stb. Bemutatunk még egy-két ragozott szóalakot is – ezek szintén jók –: *kerekekre, örömöm, pávává, eledeleddel, jöjjön, avatva* stb.

4. A negyedik feladat okozta hallgatóinknak a legtöbb nehézséget, pedig mindössze egyetlen számot kellett beküldeni. Közöltünk ugyanis hat olyan közmondást, ill. szólást, amelyeknek mindegyikében szerepel valamilyen szám is. Mi e számokat nem írtuk be, hanem kipontoztuk a helyüket. Hallgatóinknak az volt a feladatuk, hogy írják be a hiányzó számokat, majd adják őket össze, s csak az eredményt küldjék el nekünk. Elég sok volt a hibás megoldás. Hogy a hibázók tudják, hol tévedtek, felidézzük magukat a közmondásokat is: minden csoda *három* napig tart; *egy* bolond *százat* csinál; kivágja, mint a *huszonegyet; kettőn* áll a vásár; *huszonötöt* érdemel (nem pedig *ötöt* vagy *húszat*, mint többen írták); nem enged a *negyvennyolcból*. Ezt az utolsót különösen sokan eltévesztették. Azt írták: nem enged a *nyolcból*, a *huszonegyből*, a *huszonnyolcból*, a *hatvanhatból* stb. Helyesen: a negyvennyolcból, hiszen a szólás a 48-as eszmékre utal. Ha a felolvasott szólásokban szereplő számokat összeadjuk, az eredmény pontosan *kétszáz*.

5. Végül pedig a *szuterén* és a *vádli* szó pontos magyar megfelelőjét kellett beküldeni. Ez nem okozott gondot hallgatóinknak. Csaknem mindnyájan tudták, hogy a *szuterén* magyarul *alagsor*, a *vádli* pedig *lábikra*.

Azok közül, akik minden feladatot helyesen oldottak meg, a következők nyertek 200–200 forintos könyvutalványt: Bán Katalin, Csévharaszt; Bányai Mária, Budapest; Forgács Mariann, Budapest; Hanzsér László, Celldömölk; Megyesi Bertalan, Nekézseny; Nádorfi Lajosné, Boglárlelle; Stanyó Ferenc, Kunszigetet; a Szász Ferenc szakmunkásszakközépiskola II. levelező osztálya, Budapest; Tapodi Katalin, Kecskemét; Zsögön Andrásné, Pilis.

Grétsy László

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt az 1983. évi 4. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Állatterelés. 1. Bizonytalan, mint a kutya vacsorája 2. Körmetlen macska nem tud fára mászni 3. Addig kapar a tyúk, míg szemre nem talál 4. Leforrázott eb az esőtől is fél 5. Válogat, mint jóllakott medve a vackorban

II. Rejtett helynevek. 1. Litke 2. Padár 3. Atkár 4. Nábrád 5. Vizslás 6. Ajak 7. Gecse 8. Perecse 9. Adács 10. Tekeres

III. Kettőt egy csapásra! 1. Megvetni 2. Rágyújtani 3. Forralni 4. Meríteni 5. Betörni 6. Elvetni

IV. 1. Mérges – Zabos 2. Eszes – Okos 3. Gombocz – Budenz 4. Málinkó – Oriolus 5. Antal – Tóni 6. Rag – Képző 7. Alany – Állítmány 8. Debrecen – Nagyvárad 9. Tóth – Ady 10. Sok – Kevés. A kezdőbetűkből összeolvasható könyvcím: Megmaradt Szobotkának (Szabó Magda életrajzi regénye).

V. Kazinczy a nyelvről. A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. (A rejtvényből lemaradt néhány függőleges sornak a meghatározása. Szerencsére fejtőinknek ez a hiba sem szegte kedvét.)

A rejtvényeket helyesen megfejtő olvasóink közül ezúttal a következők nyertek száz-száz forint értékű könyvutalványt:
Drávai Józsefné, Sopron, Ady Endre u. 44. (9400);
Faggyas Mátyásné, Gyomaendrőd, Sugár u. 27. (5502);
Görcsös Ágnes, Csehszlovákia, Kassa, Cimborkova 27. (04001);
Hollósy Tiborné, Szombathely, Rohonci út 44. III. 9. (9700);
Kuruc Marianna, Székesfehérvár, Münnich lakótelep 40. III. 2. (8000);
Lovag Piroska, Mezőtúr, Május 1. út 2. (5400);
Papp Sándor, Szolnok, Liget u. 17. IV. 3. (5000);
Prőhle Henrikné, Budapest, Mészáros u. 2. (1016);
Sárkány Andrea, Kecskemét, Néphadsereg útja 2. II. 8. (6000);
Stejskal Béláné, Budapest, Visegrádi u. 36. (1132).

A Pontozó új feladatai

I. **Hordó-szavak.** Ha az alább megadott szóoszlop egyes tagjait egy-egy – mindegyik esetben más-más – hárombetűs értelmes magyar szóval kiegészítik, majd ezután mindegyik hárombetűs kiegészítésből kiválasztanak egy-egy megfelelő betűt, a hat betű összeolvasva egy olyan szót ad, amely

– egy sárga virágú növénynek,
– egy fémveretes, ékköves, gyöngyös, zománcos, gomb alakú régi ékszernek, egyszersmind pedig
– egy balatoni üdülőhelynek a neve.

HA ...OS
ID ...ÁL
HA ...OS
KA ...OS
IN ...IK
KE ...IA

Megfejtésül a hat hárombetűs szót és a belőlük összeolvasható, egyúttal a megfejtés próbájául is szolgáló hatbetűs szót kell beküldeni, 18 pontért!

II. **Jellemző foglalkozások – szólásokban.** Bőségesen vannak olyan szólásaink, amelyekben valamilyen foglalkozásnév is előfordul, s e foglalkozások többnyire egy embertípust, ill. emberi cselekedetet jellemeznek. A feladat tehát az alábbi meghatározások

alapján olyan szólások meglelése, amelyekben egy-egy (régi) foglalkozás neve is szerepel. Beküldendő a hat szólás, benne a hat foglalkozásnévvel! Megfejtése szólásonként 3, összesen 18 pont.

1. Alaposan elverte.
2. Gavallérosan fizet.
3. Nagyon sok szeszes italt iszik.
4. Hosszan és cifrán szitkozódik.
5. Derekasan megrázza, megcibálja.
6. Hasonló helyzetű, hasonló sorsú ember.

III. **Cserebere.** Minden ponthoz két meghatározást adunk. A két meghatározásból két szó fejthető meg, a második szóban azonban csak két betű változik meg az elsőhöz képest. Például: ALKAR-ELKAP (az első és az utolsó betű változott). LETELIK-LEVELEK (a harmadik és a hatodik betű cserélődött) MOTOR-MÉTER (a középsőtől jobbra és balra álló betűk változtak). A többi szópárt már a fejtő feladata kitalálni. A helyes megfejtésért szópáronként 2, összesen 16 pont jár.

1. Hajlíthatatlanul – Fekvőhely
2. Csőtészta – Értékes bútorfa
3. A süllő hona – Bölcs ítéletű híres király
4. Erős szándék – Betakarítás
5. Délben Hunyadi emlékére szól – Az északi tengerekben élő hal
6. Uray és Bilicsi keresztneve – Íráshibát késsel eltüntet
7. Tavasz – Teremből az utcára kísér
8. Tolsztoj Annájának férje – A sárgarépa értékes anyaga

IV. **Egy kettesért három hármas!** Miféle alku folyik itt? Micsoda tisztességtelen ajánlat ez? – kérdezhetik olvasóink. Méltatlankodásuk jogos, de csak addig, amíg el nem áruljuk, hogy egy ártatlan szinonimajátékról van szó. *Nógat* – ez ugyebár két szótagú ige. Tudnak-e rá olyan szinonimát, rokon értelmű szót, amely három tagból áll? Persze, hogy tudnak. Ilyen pl. az *ösztökél*. Hát a *zajong* helyett? *Lármázik*. Ezek után már könnyű a feladat. A felsorolt kéttagú szavak mindegyikére három olyan szinonimát kell keresniük, amelyik három szótagból áll! Összesen tehát ötször három, azaz tizenöt háromtagú szót kérünk – 15 pontért!

1. Foglár: .....
2. Iszony: .....
3. Makacs: .....
4. Ravasz: .....
5. Redő: .....

V. **Szabó Pál a nyelvről.** Szabó Pálnak, a Talpalatnyi föld Kossuth-díjas szerzőjének Anyanyelvünk című, 15 évvel ezelőtt megjelent cikkéből való a vízszintes 1. és függőleges 14. számú sorban elrejtett idézet. Ezt tessék beküldeni! Megfejtése 25 pont.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 92 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1984. augusztus 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Minden olvasónak jó szórakozást kívánnak a közölt rejtvények szerzői:

Borbély Károly (V.)
Felde Györgyi (I.)
Grétsy László (IV.)
Kun Erzsébet (III.)
Rózsa Ibolya (II.)

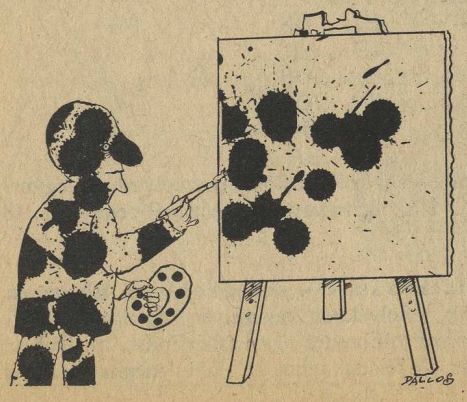

Dalos képesszótára
ALKOTÓI VÁLSÁG

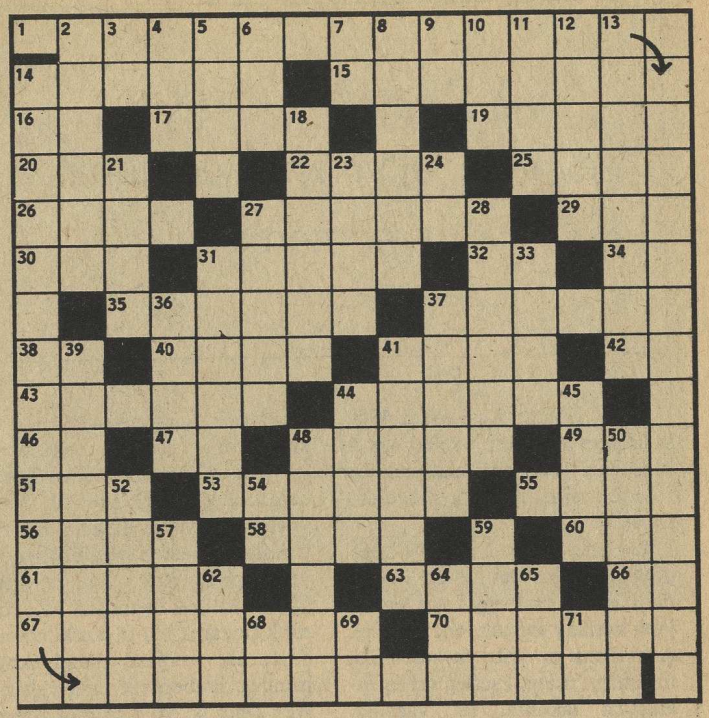

Szabó Pál gondolata

VÍZSZINTES: *1. Az idézet első része (zárt betűk: S, Y, V, I, N).* 14. Az „ilyen" ember Victor Hugo regényének címe. 15. Három cseh uralkodó neve a X. században. 16. Igekötő. 17. Csodálatos történet. 19. Rend a ... mindennek (közmondás). 20. Római 1051-es. 22. Tó, olasz földrajzi nevekben. 25. Egyes mohamedán népek pénzegysége. 26. A mélyben. 27. Sült húsok mellé tálalják. 29. Restség része! 30. Heves megyei község. 31. Talajlazítást végez. 32. Kiejtett betű. 34. Igekötő. 35. Francia filmoperatőr (Henry). 37. A harmatsúly idegen neve az ökölvívásban. 38. Tova. 40. Fürdőalkalmatosság, névelővel. 41. Egyházi szertartás. 42. Néma néma! 43. Szövetségre lép valakivel. 44. Önkéntes segítőtársakból összeállt munkaközösség. 46. Pénzünk rövidítése. 47. A tallium vegyjele. 48. Híres revütáncosnő volt (Josephine). 49. Világtalan. 51. Utó ellentéte. 53. Táplálékok. 55. Fémszálas selyemszövet. 56. Bolgár pénzegység. 58. Huzal. 60. Mosogatószer-márka. 61. Felfrissülő, új erőre kapó. 63. Vonatcsapat, régi katonai szóval. 66. USA-beli hírügynökség. 67. Irodalmunk híres nótáriusának jelzője. 70. Minden esztendőben.

FÜGGŐLEGES: 2. Konyhakerti növény. 3. Elektronvolt, rövidítve. 4. Iratkapocs. 5. Altatószer. 6. Felesége van. 7. Hűséges állat. 8. Megszid, korhol. 9. Viszszalő! 10. Rostnövény, fordítva. 11. Flandriai folyó a belga–francia határövezetben. 12. ... Island (New Yorkhoz tartozó sziget). 13. Ilyen hely, ahol nem él ember. *14. Az idézet befejezése (zárt betűk: H, Í, L).* 18. Kimerül a víz folyása. 21. Amerikai indián nép. 23. Ókori nomád nép. 24. Kottadarab! 27. A kutya vadon élő rokona. 28. Bortermelő községünk. 31. Kiváló német kémikus volt. 33. Dal. 36. Utolsó, angolul (LAST). 37. Sakknagymester (István). 39. Sérülések orvosi leírása. 41. Épület kicsinyített modellje. 44. Színművész (Flórián). 45. Ünnepélyesen beiktat. 48. A Csongor és Tünde egyik ördögfiókája. 50. Határozószó. 52. Az ő társaságában. 54. Szótlan Tádé! 57. Jemeni kikötőváros. 59. Levice magyar neve. 62. Nagyon régi. 64. ...szarvas. 65. Gazdasági politika rövid neve a Szovjetunióban (1921). 68. Kicsinyítő képző. 69. Ikon egynemű betűi. 71. Szám idegen rövidítése.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

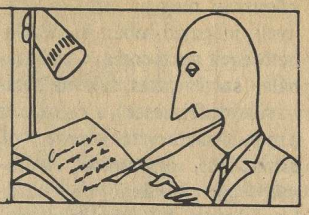

. . . hogy elvadult, a gép!

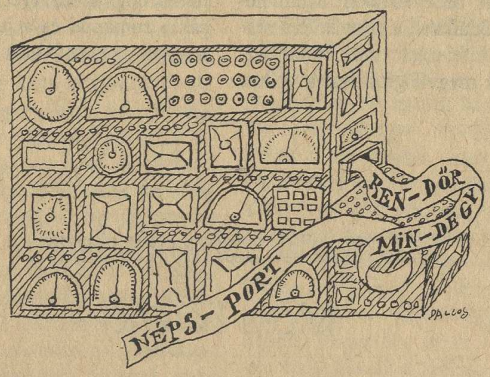

Régóta halogatom a szavak elválasztásával kapcsolatos mondanivalómat, de most már nem térhetek ki előle: lapunk 1983. október–decemberi számába, a 10. oldalra ugyanis, G. Varga Györgyi cikkébe befurakodott a nyomda ördöge, mert az egyik szó elválasztva így szerepel benne: *stílu- /sértéket*. Szepesy Gyula „Hol a hiba, mi a hiba?" c. írásában pedig a 3. oldalon két hasonló elválasztási hiba van: *min- /degy, Néps- /port*.

Nem ok nélkül okolom ezekért a hibákért a nyomda ördögét, méghozzá a modern nyomda ördögét. A csodálatos fényszedő gépek, amelyekkel az Édes Anyanyelvünk is készül, mindent tudnak, még szavakat elválasztani is. Csak be kell programozni az elválasztási szabályokat a számítógépbe, és máris megy minden magától. Ha javítani kell a szövegben, akkor csak annyit kell a nyomdásznak tennie, hogy beüti a gépbe, hogy hányadik sor hányadik betűje helyett mit kíván, és ha hosszabb lesz a sor, a gép önműködően, magától tördel, és természetesen el is választ a sor végén, ha szükségessé válik. Nem voltam ott a nyomdában, de biztos vagyok abban, hogy ilyen újratördelések alkalmával keletkeztek az említett, igen bosszantó hibák a helyes *stílus- /értéket, mind- /egy, Nép- /sport* helyett. A modern technika szüleményei a könyvekben mind gyakrabban felbukkanó *ren- /dőr, könyv- /tár* stb. alakok is. Ezek ellenére azért a gép mégis sok mindent tud: az igekötőket például ismeri, és jól is választja el őket. Persze épp ezért a *fel- /eség* meg az ehhez hasonlók is előfordulhatnak a tévedései között.

A másik gyakori elválasztási hibatípus napjainkban azonban nem a technika csodájából, hanem helyesírásunk szóelemző elvének túlzásba viteléből ered: *pénz- /ért, köz- /ért, ház- /ig* stb. a helyes *pén- /zért, kö- /zért, há- /zig* helyett. Ezekről már mi tehetünk!

Az elválasztás bizonytalanságainak okai közé sorolhatjuk azt is, hogy gyermekeink az olvasást ma már nem szótagolva tanulják, ezért számukra egy-egy szó elválasztása nem olyan természetes és magától értetődő, mint az idősebb korosztálynak.

Az „elvadult gép" megjuhászításán túl biztosabb szabályismeretre, jobb oktatási módszerekre is szükség lenne!

Sebestyén Ilona

Oktalan y-ok

Nem a régi magyar családnevek hagyományos *y* végződésére, de még csak nem is az úgynevezett nemesi *y*-ok hajdani, előkelősködő használatára akar célozni a cím, hisz mindkét szokásnak megvan, megvolt a maga helyesírási, illetőleg társadalmi oka. Azt szeretném szóvá tenni, hogy némelyek mostanság görögebbek akarnak lenni a görögöknél, *y*-t írva ott is görög eredetű szavainkban, ahol nem kell, nem szabad.

A görög ábécé 20. betűje az υ, Y (a neve görögösen: üpszilon; magyarosan ipszilon). Latin közvetítésű görög eredetű jövevényszavainkban az *y* kiejtése és írása *i: dynamica > dinamika, lyra > líra, stylus > stílus* stb.; az *y* mai magyar átírása pedig a helyesírási szabályzat értelmében *ü: Aiszkhülosz, Odüsszeusz* stb. Az ι (görög neve: ióta) mindig csak *i*-vel jött át a latinból is: *aristocratia > arisztokrácia, epilepsia > epilepszia* stb.

Már Simonyi Zsigmond megrótta azokat, akik görög szavakat „ipszilonosítottak" oktalanul; pl. *hyppodrom*-má faragták a *hippodrom*-ot (= ló- és kocsiversenyek helye), holott a görögben összetett szó előtagja a *hipposz* (= ló).

Újabban ismét terjed az *i* rovására a görögösen ható *y* divatja, mániája még a jól ismert szavakban is. A szerzők a szerencsére bízzák, eltalálják-e a helyes írásmódot, vagy sem.

Ime, néhány kirívó eset a sok közül:

hyppokratesi (eskü): helyesen *hippokratészi* (eskü), mert *Hippokratész* (híres ókori orvos) nevének előtagjában szintén a *hipposz* rejlik.

Kyrke: az Odüsszeia-beli varázslónő nevének helyes alakja *Kirké*.

Phylemon: a név helyes formája görögösen *Philémon*, latinosan *Philemon*.

Hyeronimus: a magyar *Jeromos*-nak a *Hieronymus* névalak az előzménye!

Sybilla: ezt sem így írták a latinok, hanem *Sibyllá*-nak.

labirynthus: ebben is fel van cserélve az *i* meg az *y;* helyesen *labyrinthus*, ha már valaki a latinos formát erőlteti a magyar *labirintus* helyett.

sphynx: így írva még rejtélyesebb a *szfinx*, mint ha megelégszünk a helyes görög–latin írásképpel, a *sphinx*-szel.

Atryum Szálló: az *y*-nak a latin *atrium*-ban semmi keresnivalója!

Lacryma Christi: ebbe a latin bornévbe is képtelen ötlet volt *y*-t belevinni; helyesen: *Lacrima* Christi.

stylbútor, stylizál: a *stílus* szónak *stíl* változata a német *Stil* átvétele, nem jogos benne az *y*, még ha a latin–görög szót *stylus*-nak írják is. A *styl y*-ja már nemcsak tudatlanság jele, hanem nagyképűségre is vall.

Iskolai görög és latin nyelvtanítás híján jelenleg nagy a zűrzavar, s még növekedhet. Azt tanácsoljuk tehát, hogy akik görög vagy latin szavakat használnak írásban, ne sajnálják a fáradságot, hanem tájékozódjanak a szótárakban, helyesírási kézikönyvekben, lexikonokban és a görög–latin mitológiáról szóló művekben, hogyan kell helyesen írni a klasszikus ókori neveket, szavakat.

Simon Zoárd

VIDÁM SAROK

Bibliai történet, – „mai" nyelven

Sokszor és sokan megállapítottuk már, mennyire másként beszéltek a régiek, mint mi; mennyire változik a nyelv, a stílus; és hogy napjainkban is milyen más az ifjúság beszéde, mint az élemedett korosztályoké. Nos, a régi és az új stílus különbözésére egy igen frappáns példát hallottam vagy két évtizede Joó Sándor akkori pasaréti református lelkésztől.

Jób történetét magyarázta a gyerekeknek. Elmondta, hogyan próbálta meg az Úr a kegyes Jóbot. Csapások sorozatát bocsátotta rá, minek során gyermekeire rászakadt a ház, barmait elhajtotta az ellenség (hétezer juha volt, háromezer tevéje, ötszáz szamara!), ő maga meg szörnyű fekélyt, nyavalyákat kapott. De Jób mindezt türelmesen viselte, hite nem rendült meg. Felesége azonban már nem tudta nézni szenvedéseit, s azt mondta férjének: átkozd meg az Istent és halj meg. Mire az istenfélő öreg így válaszolt: Úgy szólasz, mint egy a bolondok közül.

Elérkezik a hittanórán a számonkérés ideje. Az egyik nebuló szépen fel is mondja a leckét, egészen Jóbné jótanácsáig. De itt aztán meg is akad. – Na, mit felelt erre Jób? A kisfiú küzd a szavakkal, s nem tudja reprodukálni az ódon biblikus szöveget. – Na bátran, – biztatja a lelkész –, mit mondhatott a kegyes Jób erre az istenkáromlásra? A gyereknek végre felcsillan a szeme: – Azt mondta neki ... azt mondta neki ... Tisztára hülye vagy, anyukám!

L. L.

SZEMLE

Timár György: Nevető lexikon

Gondolat, 1983.

A század elején a Nyugat nemzedéke sajátos kifjezőeszközzé fejlesztette a játékos szóalkotást. E már-már önálló műfaj az utóbbi időben mintha reneszánszát élné. Különösen népszerűek lettek a különféle nyelvi játékok.

E divatnak terméke a Nevető lexikon is. Bár nem vaskos kötet, a lexikon fő „ismérvei" megvannak benne. Például az alcím *(Abasári – Zsurló)* szigorú betűrendet jelez. A szerző előszava a műfajhoz illő „szakszerűséggel" ad tanácsot a könyv használatához. Anyaga címszavas cikkekre tagolódik, és fölhasználja az utalások, az idegen vagy rétegnyelvi eredeztetések, a zárójeles minősítések rendszerét is. A szemléltetésben pedig Hegedüs István jóvoltából több mint száz rajz segíti a szöveges részt.

Mégsem lexikon Timár könyve: műfaját tekintve valójában tréfás értelmező szótár, de nem ismereteket kíván terjeszteni, hanem – számos szócikk megértéséhez bizonyos műveltséget föltételezve – a valóság sajátos összefüggéseit, az élet fonákságait látatja meg velünk, játékos, néha bizarr ötletekkel. A körülbelül kétezer címszó megannyi szójátékra épül. A címszó (pl. az *Óhaj*) valamely hasonló hangzású kifejezéshez *(ó haj)* rokonul, hogy távoli jelentésmozzanataik is társuljanak egymással („Új haj kívánása"). Az efféle szóficamokat aztán a szellemes szófejtések nem egy ízben újabb és újabb szójátékos vagy képzettársításos ötlettel toldják meg (l. pl. *Ajtony, Kémcső, Zabigyerek*).

Az ilyen humort némelyek csak melléktermékeknek tartják. Mások viszont úgy vélekednek róla, mint a szellemi tevékenység magasrendű megnyilvánulásáról. Bármelyik nézet legyen is igaz, kétségtelen, hogy e szójátékok a humor igényesebb válfajához tartoznak. Mindenki kedvét lelheti bennük. A Nevető lexikon annak is szól, aki csak szórakozni akar, de annak is, aki emellett elgondolkodik az élet jelenségein, nyelv és valóság összefüggésén s a szavak sugallta rejtett asszociációk gazdag lehetőségén.

Molnár Z. M.
(Szombathely)

Jakab István: Nyelvünk és mi

Madách Kiadó, Bratislava, 1983

Több ízben fölmerült már az aggály (lásd legutóbb Lukácsy Sándor cikkét lapunk múlt évi 4. számában), hogy a szomszédságbeli magyarság nyelvszokása – az ottani társadalmi-gazdasági viszonyoknak és az államnyelvnek szükségszerű hatására – többékevésbé eltér a magyarországi köznyelvtől. Hogy e különbségek idővel szakadékká ne táguljanak, amelyek országnyi „nyelvjárásokká" tagolják az egységes magyar nyelvet, a hazai nyelvművelés segítő figyelmén kívül elsősorban tudatos védekező éberséget kíván a magyarnak mint nemzetiségi nyelvnek a használóitól, főként az újságíróktól, pedagógusoktól és közéleti emberektől.

E törekvés jegyében adta ki második nyelvvédő könyvét Jakab István. „Egy magyar nyelv van" – szögezte le alapelvként előző munkájának (Nyelvünkről – Nyelvünkért. 1980) előszavában, s e tétel védelmében elemzi, bírálja most is a csehszlovákiai magyarság nyelvhasználatát. Munkája eredményességének alapja – kitűnő nyelvérzéke mellett – a magyar és a szlovák nyelv alapos ismerete s a korszerű tájékozottság nyelvművelő irodalmunkban.

A könyv első kétharmadában a szlovákiai magyar sajtó és köznyelv jellemző hibáit és hibalehetőségeit veszi sorra, a szóhasználat (szótévesztés, szlovák hatású tükörkifejezések), a ragozás és a mondatszerkesztés körében (pl. *beiskolázás, szépszerével, oktalanul; ingyér, banántot; de – azonban – hanem, kell javuljanak*, alanyi és tárgyas igeragozás). Az egyes fejezetek – eredetileg többnyire nyelvművelő cikkek, előadások – közvetlen hangjukkal, világos okfejtésükkel, szemléletes példáikkal, a szlovák és a magyar kifejezésformák különbségének megvilágításával a célhoz alkalmazott nyelvi ismeretterjesztés beszédes mintái.

A könyv másik nagy fejezete módszertani szempontból igen tanulságos: rendszerbe foglalja a szlovákiai magyar nyelvhasználat sajátságait, jellegzetes hibáit, s ennek alapján kitűzi az ottani magyar nyelvművelés legfontosabb feladatait. A nyelvünk egységének megőrzését hirdető mozgalomnak útmutató előharcosa Jakab István. Nagyon kívánatos, hogy módszerét hasznosítsák a romániai és a jugoszláviai magyar nyelvművelők is.

K. M.

A tiszta szó művésze, Móra Ferenc

A zsúfolódó születési centenáriumok sorában szerény újsághír idézett emlékezetünkbe egy másfajta évfordulót: ötven éve, 1934. február 8-án halt meg Móra Ferenc, alig 55 évesen, s mégis hatalmas életművet hagyva hátra.

Világszemléletének és írói művészetének alapját a kiskunfélegyházi szülőházban, egyszerű emberek világában élt érzékeny évek rakták le. E hatás erejét és maradandóságát mutatja, hogy egyéniségében voltaképp mindvégig megőrizte gyermekkori énjét. Akkori emlékei kifogyhatatlan forrásként táplálták varázslatos mesélőkedvét. Természetes ösztönnel fordult mindjárt kezdetben az ifjúsági irodalom felé, s annak nemcsak legbuzgóbb, de legnépszerűbb művelője lett. *Az aranyszőrű bárány*, a *Dióbél királyfi*, a *Kincskereső kis ködmön*, a *Csilicsali Csalavári Csalavér* és a *Rab ember fiai* egymást váltó ifjú nemzedékek megunhatatlan és kifogyhatatlan gazdagságú első olvasmányélménye. A szegények embersége, a jóság belső parancsa és az erkölcsi igazság sugárzik minden írásából. Ha életútja nem kanyarodik másfelé, kitűnő pedagógus lett volna belőle. De ezt a kivételes képességét szinte minden művében érvényesíti, azon kívül, hogy tankönyveket is írt. A *Betűország virágoskertje* a külföldi magyarok közt is a legkedvesebb olvasmánya volt kicsinek-nagynak egyaránt.

A nyelv és a stílus Móra legfőbb vonzóereje: a természetesség, az élőszó közvetlensége, amelyről az olvasó úgy érzi, hogy az író egyenesen hozzá, neki beszél. Varázsának titka ez a rögtön megnyerő személyesség és a szelíd mosolyú humor. A magyar gondolkodás és szemléletmód tükre minden mondata. A népnyelv gazdagságát, kifejező árnyalatait tudatos művészettel alkalmazza, irodalmivá nemesítve. Ahogyan ír, az a legszebb, szinte meseszó-édességű élőbeszéd. Kosztolányi a magyar lélek megtestesítőjének, „prózánk zenészé"-nek mondta, Gombocz Zoltán, a nagy nyelvész pedig leghibátlanabb, legtisztább magyarságú írónknak tartotta.

Népszerűsége félszázad múltán sem halványult az olvasók körében, s aminek leginkább kell örülnünk: gyermekeink, unokáink változatlan, mohó élvezettel forgatják könyveit.

Kovalovszky Miklós

Lomb Kató: „. . . nyelvekről jut eszembe"

1983. A szerző kiadása

Lomb Kató legújabb könyve a két előzőhöz hasonlóan – Így tanulok nyelveket; Egy tolmács a világ körül – lebilincselő olvasmány. A szerző nem tudományoskodik, hanem mesél, mondhatnánk cseveg a nyelvekről, s ezzel a mesélő-csevegő stílussal eléri, hogy azok is élvezettel olvassák a japán, kínai és több más nyelv sajátosságait, akik nem ismerik a szóban forgó nyelveket. Azok pedig, akik többé-kevésbé jártasak a nyelvek birodalmában (fordítók, tolmácsok, nyelvtanárok), képet kapnak a különféle nyelvek kifejezési lehetőségeiről.

A szerző leleményes példákkal mutatja meg, milyen átalakításokat kell végezniük azoknak, akik valamely nyelv sajátos fordulatait át akarják plántálni egy másik nyelvbe: meg kell szabadulni az úgynevezett szövegvonzástól. Fontosnak tartja a jelentésárnyalatok, szinonimák használatát. Ezt írja: „Az én fiatal koromban *tyúk, pipi, növény, csibe* és más hasonló kifejezésekkel próbálták kamaszkortársaink férfiúi önérzetüket fokozni... Ma a *csaj* lett az egyeduralkodó". Sajnálkozik azon, hogy a *haláli, oltári* és *állati* az elismerésnek minden pontján alkalmazható.

Védelmébe veszi az idegen nyelvekben bőségesen használatos személytelen mondatszerkesztést, és fájlalja, hogy nyelvünkben a személytelenség eszközei (szenvedő ige, *-va, -ve* igeneves szerkezet) háttérbe szorultak. Magasztalja viszont az „aktív cselekvés és a passzív történés" közötti különbségtevést: *képzés – képződés, zárás – záródás*. Saját bevallása szerint „elandalodik" az ilyen kifejezéseken: „ihatnékom van", meg a népmeséknek ezen az elbűvölő fordulatán: „Hol volt, hol nem volt".

Sajtos Györgyné

Matijevics Lajos: Vizeknek szarváról

(Földrajzi neveink. Újvidék, 1982. Fórum Kiskönyvtár)

Szinte a könyvvel egy időben érkezett a hír: Matijevics Lajos, a vajdasági magyar nyelv kutatója, alkotóerejének teljében, tudományos munkásságának legtermékenyebb szakában, váratlanul elhunyt.

Vizeknek szarváról c. könyve betekintést nyújt három nagyobb tájegység, a Bácska, Bánát és Szerémség hatalmas névkincsébe, a helynevek alkotásának különféle módjaiba. Művének kissé talányos címét első földrajzi lexikonunkból kölcsönözte: Vályi András hasonlította (a XVIII. század végén) hegyes szarvhoz a Duna és a Tisza találkozása által megformált tájegységet.

Matijevics könyve népi alakjukban mutatja be a jellegzetes vajdasági névtípusokat. A *Magyar nagyutca, Szlovák utca, Szerb újsor, Román templom utcája* jól megfér egymással, mint ahogy az *Urak szőlője, Szemző István földje, Kisasszony-völgy* a *Betyárföld*-del, az *Angyalbandi dűlőút*-tal. Az „ember vigadó, asszony ríkató" csárdák, a *Sárga csikó*, a *Kutyakaparó*, a bort szűkmarkúan mérő *Csepegtető* a régi világ emlékei, a *Sanghaj*, a *Texas* pedig a mai duhaj virtusra vall.

S mi jellemzi különösen a vajdasági tájat? Például a szikre, sziksóra utaló *Fehérföldek, Fehérmezők*, a *Nagysalétromos-tó*, a *Sós-tó*, a *Galamb-szék*. Az *Epreskert, Epreserdő, Epres országút* gyakori előfordulása pedig a valaha virágzó selyemhernyótenyésztésre vall.

Az állatneveket tartalmazó kifejezések talán még jobban őrzik a vidék egykori természeti képét és gazdasági életét: *Békás-tó, Borz utca, Bíbic-hát, Keselyűdűlő, Kányavár, Bika-völgy, Marha-állás, Ludas, Fácányos*. Az *Asztalos utca*, a *Doktorköz*, a *Mézeskalácsos utcája* az ott lakó (vagy lakott) emberre utal, a *Koplalósarok*, a *Pántlikás utca* (kacskaringós), a *Gatyaszár utca* (kétágú), az *Esznegyed* (az itt lakókból választották a falu elöljáróságát) pedig a névadók humoráról, ötletes képzettársításáról tanúskodik.

Nemcsak színes példái és élvezetes stílusa teszik vonzóvá Matijevics könyvét, hanem a szerző körültekintő etimológiai módszere is. S még valami: szülőföldje s az ott lakó emberek iránti szeretete, tisztelete.

Heltainé Nagy Erzsébet

VIDÁM SAROK

Mi sem akarunk lemaradni!

Hogyan lehetne még kapósabbá *tenni lapunkat?*

Életközelbe kell kerülni – mondják a tapasztaltabbak. Meg kell figyelni, mi az, ami az olvasók figyelmét leginkább leköti.

Hát... indítsunk mi is valamilyen „négyszemközt" rovatot? Vagy: hiányos öltözetű leánykák fényképét közöljük a címlapon? Nehéz ügy! Ámbár ... valamit azért megpróbálhatunk. Amennyi tőlünk telik. Íme:

1. Veszprémben történt, a hatvanas évek elején. Nagy J. Bélától, idős mesterünktől voltam távozóban. Elkísért az autóbusz-megállóig, a rövidebb úton, a temetőn keresztül. – Nézze, kartárs úr, mondta egy sír mellett megállva, mit vétek ennek a szegény lánynak a keresztfájára. Olvasom: „Élt 21 évet. Béke halmaira." *Nehezen kapcsolok; persze:* sírhalom, hamvai, halmai ... *Félrekapcsolt a keresztcsináló szakember. Józsi bácsi szelíden bólogat: Most már békében vannak szegénynek a halmai...*

2. Bécsi magyarok között vagyok. Előadás után vacsora, ismerkedés, beszélgetés. Egy kedves házaspár lelkesen biztosít, hogy mindig hallgatják a vasárnapi öt-percet. Az egész család, a gyerekek is. A múlt vasárnap is mi történt? Kanalazzák a levest, egyszercsak a kisfiú elgondolkozva megszólal: Anyuka, mondhatom azt, hogy kéjnők? *– Micsoda? – kérdi az anyuka megdöbbenve. – A* kéjnők, *az jó? – Hol hallasz te ilyen szavakat? – A jádióban mondta a Lőjincze bácsi, hogy* akajnánk *vagy* akajnók, kéjnénk *vagy* kéjnők...

3. Az egyik faluban azzal a feladattal küszködik a nyelvjáráskutató, hogy megtudja, hogyan mondják itt az apa *szó birtokos személyragos formáját:* apja *vagy* aptya. *Az „adatközlő" család majdnem teljes egészében jelen van, csak az apa hiányzik. A nyelvész erre a tényre építve teszi fel a kérdést. A kisfiúra mutatva mondja: Na, itt van a kislegénynek az édesanyja, itt van a nagymama, a nagypapa. Hát még,* mije van *neki? Az öreg néni szólal meg, némi szégyenkezéssel: – Hát ... mink parasztosan csak úgy mondjuk –* bögyörője. *(Amilyen a kérdés, olyan a felelet – tehetjük hozzá.)*

4. Már nem emlékszem, hol és mikor (kb. húsz évvel ezelőtt) olvastam a következő esetet. Az ifjú – akkor ifjú – és csinos színésznő (vagy tévébemondónő?) éjfél tájban hazafelé ballag. Egy fiatalember a nyomába szegődik, és félreérthetetlen szándékkal ismételgeti: kétszázat adnák ... *kétszázat* adnák ... *Hősnőnk aztán egyszercsak megáll, megfordul és ujját oktatólag felemelve mondja:* adnék! *S a nyilván porig sújtott gavallért faképnél hagyva tovább ballag.*

Még mondja valaki, hogy nincs hatása a nyelvművelő munkának!

L. L.

A finn nyelv és a zárt ë

Zsirai Miklós nemcsak kitűnő nyelvész volt, hanem nagyszerű pedagógus is. Tudományos előadásokon kívül finn, osztják és vogul nyelvre oktatta a hallgatókat. Vonzó módszerekkel. Humorosan hangzó, egyszerű példákkal illusztrálta a nyelvtani szabályokat. Legnagyobb nehézségek a kiejtéssel kapcsolatban adódtak, mert a finn nyelvben négyféle e *hang van: rövid és hosszú zárt* ë *(finnül írva:* e *és* ee*), rövid és hosszú nyílt* e *(finnül írva:* ä *és* ää*). Mind a négy hang jelentéskülönbséget hordozhat. A zárt* ë*-vel beszélő vagy beszélni tudó hallgatók aránylag könnyen boldogultak a négyféle finn hang kiejtésével, de a többiek sokat kínlódtak.*

– A finn vesi *(= víz) szónak a partitívusza:* vettä *(= vizet) – magyarázta Zsirai –, az első szótagbeli* e*: zárt* ë*, a második szótagbeli* ä*: nyílt* e*. Mintha magyarul a* vesz (venni) *ige múlt idejét mondanánk:* vëtte. *Tessék megpróbálni! – A próbálkozás a zárt* ë *hangot nem ismerőknél kudarcba fulladt. Pedig voltunk néhányan „előimádkozók" is, akik a többiek fülének csiszolása végett nyolcszor-tízszer jó hangosan, érthetően elismételtük a zárt* ë*-s szavakat.*

Még nagyobb nehézségek támadtak, amikor a finn että *(= hogy) és a* te ette mene *(= ti nem mentek) szavak kiejtésére, megkülönböztetésére került sor. A pestiek, szegények, ezekkel meg se próbálkoztak. Egyikük végül megkérdezte: – Professzor úr, kérem, azok a finnek, akik magyarul tanulnak, hogyan szoknak le a zárt* ë*-ről?*

(szepesy)

POSTALÁDA

Élőmunka – holtmunka. Halász Endre – 6137 Kiskunhalas – kérdezi, hogy az *élőmunka* és a *holtmunka* szakkifejezés egy szóba vagy kettőbe írandó-e.

Természetesen egy szóba, hiszen az *élő* és a *holt* nem konkrét jelentésében szerepel ezekben a kifejezésekben, hanem úgynevezett műfajjelölő jelzőként. Ennek megfelelően az egybeírt alakok a szabályosak. A Helyesírási tanácsadó szótárban csak a kérdezett szavakkal rokon *aprómunka, gyűjtőmunka, ülőmunka, termelőmunka* található. A Helyesírási és tipográfiai tanácsadó szójegyzékében már megtalálható az *élőmunka* szó is, a másik kérdéses alak viszont csak a *holtmunka-ráfordítás* kifejezésben fordul elő. Ebben látszólag a mozgószabály követeli meg a *holtmunka* egybeírását, a fentiek értelmében azonban az alapkifejezés sem írható külön, két szóba.

Seregy Lajos

Gondolkodik – gondolkozik. Kovács Márton – 1029 Budapest, Apostol u. 17. – azt kérdezi levelében, van-e jelentésbeli vagy használatbeli különbség a címül írt igepár tagjai között.

A *gondolkodik – gondolkozik* igepár között jelentésbeli különbség lényegében nincs, mindkettő ugyanazt az emberi agytevékenységet jelöli. Többnyire fel is cserélhetjük őket: *sokat gondolkodott* vagy *gondolkozott rajta.* Nagy költőink sem tesznek különbséget köztük: „Egész úton – hazafelé – / azon gondolkodám…" (Petőfi); „Jóról és rosszról nem gondolkozom, / csak szenvedek én és csak dolgozom" (József Attila). Mindezek előrebocsátása után azonban azt kell mondanunk, hogy érzékenyebb füllel érezni némi jelentésmegoszlást. A *gondolkodik* nemcsak választékosabb, hanem inkább a képesség meglétét, állandóságát fejezi ki a *gondolkozik* alkalmiságával szemben. Ezért a filozófiai és a pszichológiai szaknyelv is előnyben részesíti (Az ember *gondolkodó* lény; Kant, a nagy *gondolkodó* stb.), mert a *töpreng* tartalma is benne van. A köznyelvben, sajnos, ilyen árnyalatokra egyre kevésbé figyelnek. *Gondolkodjunk* rajta, hogy mit tehetnénk érdekében!

Egedy Mária

Egy időben. Barát Imre – 6300 Kalocsa, Petőfi u. 7. – levelében arról ír, hogy a helyesírási kézikönyvekben nem talál egyértelmű eligazítást az *egy időben* kifejezés írására.

Mások is panaszkodtak már arról, hogy a Helyesírási tanácsadó szótár szójegyzékében szereplő „*egy időben* (= valamikor)" a szótárforgató tanácstalanságán nem sokat segít, hiszen a címszó írása után nem tudhatja, hogy az 'azonos időben, ugyanakkor' jelentésű *egy időben*-t hogyan írja. A gyakorlatban többnyire megkülönböztetik a két különböző jelentésű *egy időben*-t, de a megkülönböztetés módja nem mindig következetes.

A helyesírási szabályzat 11. kiadásán dolgozó szakemberek is úgy vélekedtek, hogy a 'valamikor' és az 'ugyanakkor' jelentésű *egy időben* írását célszerű megkülönböztetni, és széles körű szakmai közvélemény-kutatás után úgy döntöttek, hogy az 'azonos időben' jelentésű kifejezés külön, *egy időben* alakban, a 'valamikor' jelentésű pedig összetételi, *egyidőben* formában fog a szabályzat 11. kiadásának szójegyzékében szerepelni.

T. Urbán Ilona

E hasábokon verseket közlünk. A magyar irodalom kincsestárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvünkről szólnak, a nyelv megtartóképességéről, szépségéről, gazdagságáról, játékosságáról és a szavak varázserejéről.

Garai Gábor

Magyarul

Miféle beszéd ez?
Idegen meg nem érti.
S aki csak ezt beszéli –
mindenütt idegen.
Vízözön örvényében elárvult égi fészek,
hogy tudtál megmaradni,
keselyük őrületében,
lomb-szőtte gerle-szállás
testvértelen magányban?
Ki hoz neked naponként olajágat?
Ki nógat a partra:
megtérhetsz szárazon?!
Hisz vérhabos sziklák közt értél partot te mindig,
s örök forgásban kerülget a téboly,
mint pontot a pörgő tér,
a bezárult kör közepében…
Nap. Ég. Hal. Kő. Szél. Víz…
Szeretsz?
Szeretlek!
Viszlek magammal, anyám sütötte kenyérkét.
Megáztatlak idegen tengerekben,
s tisztán kiemellek a hullám-törte hínárból.
Mint testté lett csoda – létem a rendjeled:
százszor kiírtott néped
ki tudja, hogy? –
élve maradt!
No lám, a boldogabbak bámulva körülállnak –
s egy árva szót sem értenek az egészből.
De mint élő vizet izlellek én:
hitvallásom vagy, s álorcám, ha kell;
lég-gyökerem,
megtartóm messzi-földön,
s haza-vezérlő pásztor-csillagom.

Homonimák

Idei 1. számunkban néhány homonima-versikét is közöltünk. A magyar nyelv különösen alkalmas ilyen versikék „faragására", mert az igéket és névszókat hasonló személyragokkal látja el: ott egy nagy *verem;* a fejem falba *verem.* Ez a sajátosság többszörös homonima-verselést tesz lehetővé. Például:

Kártyában ha nem megy lapunk,
Fejünkbe csapjuk kalapunk,
S felkötjük az utilapunk.

Lehetséges akár ötös homonima is:

Dicsekedni nincs sok terem,
Pedig almám bőven terem,
Teli vele ez a terem.
Az átvevő ha itt terem,
Viszi: várja sok étterem.

(Győri Gyula, Jászapáti

Lehet költeni tematikus homonima-versikéket is. Olyanokat például, amikor a homonima egyik tagjában névelő van. Például:

Amit keres a *Dóra,*
Fele elmegy *adóra.*
Vágyva vágyom a *máléra,*
Nem tiédre, *Amáléra.*

(Bencze Imre, Budapest)

Adhatunk még másokat,
Ne féljenek: nem sokat.

*

Kérjük olvasóinkat, küldjenek különféle homonima-verseket. Esetleg szinonima-verseket is.